

1967

zprávy

VLASTIVĚDNÉHO
ÚSTAVU
V OLOMOUCI

ČÍSLO 132

Jindřich Štelcl:

PETROGRAFICKÉ POZNÁMKY K ARCHEOLOGICKÉMU VÝZKUMU JZ. MORAVY

V posledních letech se mně naskytla příležitost studovat petrograficky kamenný stavební materiál odkrytý na území jižní Moravy při archeologickém výzkumu velkomoravských hradištních měst — Pohanska, Mikulčic a Starého Města. Zajímavá problematika i výsledky tohoto studia (viz J. Štelcl, J. Tejkal 1961, 1963a, 1963b, 1963c, J. Štelcl 1966) podnítily můj zájem o řešení podobných otázek též na jiných archeologických lokalitách. Uvítal jsem proto možnost prozkoumat z petrografického hlediska horniny objevené při archeologickém výzkumu Šance — hradiška z doby bronzové — u obce Plaveč (okr. Znojmo) a zaniklé středověké osady Pfaffenschlag u Slavonic na jz. Moravě. Výsledky shrnuji v předložené zprávě. Poněvadž v archeologickém i petrografickém výzkumu obou lokalit bude pokračováno i v příštích letech, považuji tuto zprávu za předběžnou.

Hradiško Šance u Plavče

Z nálezové zprávy V. PODBORSKÉHO (1966) vyplývá, že hradiško Šance, zaujímající plochu asi 39 ha, leží zhruba 1,5 km sz. od obce Plaveč, na ostrohu nad meandrující řekou Jevišovkou (obr. 1). Hradiško bylo osídleno na konci doby bronzové, tj. asi v letech 900—800 př. n. l.

Hradiško** se skládá z poměrně malé akropole (236 x 110 m), oddělené od velmi rozsáhlého předhradí (delší osa předhradí měří 950 m) mohutným valem (délka 49 m, šířka base = 10 m, výška = 2—3 m). Tento vnitřní val byl zkoumán řezem, jehož schema je zakresleno v profilu na obr. 2. Předhradí se napojuje ze sv. strany na srázy k řece Jevišovce, z jižní strany pak na údolí Žlábek a ze severozápadu — v místech otevřeného terénu — je opevněno vnějším nižším valem dlouhým asi 500 m. Také vnější val zkoumal V. PODBORSKÝ v několika řezech. V žádném z těchto zkoumaných míst však nezjistil čelní kamennou zeď, jako tomu bylo u vnitřního valu.

Hradba vnitřního valu byla zbudována na souvislé kulturní vrstvě, 25—40 cm mocné, nasedající na skalní podloží. Vlastní hradba, jejíž destrukční vlna je 10 metrů široká, s korunou 2 m nad úrovní spodní kulturní vrstvy, byla konstruována z kamenné, volně sypané čelní zdi, hlinito-šterkového násypu a dřevěné vazby. Čelní zeď, široká až 2,5 m (výšku nelze zatím propočítat), byla nasypána z neopracovaných kusů a úlomků hornin větších rozměrů a byla zapuštěna spodní kulturní vrstvou až do skalního podloží.

Mým úkolem v počáteční fázi výzkumu bylo petrograficky charakterizovat skalní podloží a kamenné zdivo, z něhož byla vybudována čelní zeď vnitřního valu. Vzájemné srovnání látkového složení skalního podloží a zdiva by mělo v budoucnu posloužit dalším úvahám o původu stavebního materiálu hradby vnitřního valu.

Hornina zastížená výkopem v přímém podloží hradby vnitřního valu je makroskopicky monoschematická, jemnozrná rula, žlutavě šedé barvy se zřetelnou jemně paralelní texturou. Plochy s bývají pokryty nesouvislými povlaky jemně šupinatého sericitu, místy bývají hruběji rýžkovány (lineace). V příčných řezech horninou jsou dobře patrna čočkovitá „očka“ živců, asi 5,0 mm velká. „Očka“ mají ve výbrusech allotriomorfní omezení, uzavírají poikilitická zrnka plagioklasů, křemene a útržkovitý muskovit. Jsou tvořena mikroklinem i plagioklasy.

* Archeologický výzkum hradiška Šance u Plavče provádí dr. V. PODBORSKÝ, CSc. z katedry prehistorie filosofické fakulty UJEP v Brně, výzkum osady Pfaffenschlag dr. V. NEKUDA, CSc., z Moravského musea v Brně. Oběma děkuji za přátelskou podporu při mé práci. J. MALINOVÍ a J. PALÁŠKOVÍ děkuji za pomoc při terénní práci.

** Popis hradiška je uveden podle V. PODBORSKÉHO (1966).

Bývají obklopena, místy jakoby „obtékána“, základní granoblastickou osnovou, složenou z xenoblastů křemene [často nápadně zploštělých v plochách s], silně zakalených plagioklasů — oligoklas až oligoklas-andesin — ojedíněle s myrmekity, vzácnějších K-živců a lupínků muskovitu. Z akcesorií byl zjištěn apatit, rutil, zirkon, epidot, biotit, z opakujících součástí pyrit.

Okaté ruly byly identifikovány jako nejčastější horninový typ i v kamenném násypu čelní zdi hradby vnitřního valu (viz západní část profilu). Okaté ruly jsou mimoto běžné, jak je patrné z profilu, i v úlomcích hlinito-písčitého násypu. V některých vzorcích okatých rul, odebraných z násypu čelní zdi, byly zjištěny mladší křemen-živcové žilky, zajímavé především tím, že v některých křemenech těchto žilek je uzavírán typický „červíkovitý chlorit“.

Z ostatních horninových typů byly v kamenném násypu hradby zjištěny *plagioklasové ruly*, lišící se od „okatých rul“ nepřítomností živcových ok, vyšším obsahem sericitu a zastoupením chloritu-penninu. Ve shlucích chloritu byla místy nalezena drobná, nepravidelně omezená zrnka granátu. Vzácněji se vyskytly i *sillimanit-granát-biotitické ruly* ($p > K\bar{z}$) a *granát-biotit-muskovitický svor*.

Sillimanit-granát-biotitické ruly, jsou monoschematické, jemnozrnné, mají nažloutle šedou barvu s tmavšími skvrnkami biotitu. Mikroskopicky jsou složeny z křemene, plagioklasů (z části poněkud basičtějších nežli v okatých rulách; některé připomínají antiperthity; vyvinuty jsou i myrmekity), K-živců, biotitu (hnědé, silně pleochroické lupínky: α — světle hnědý, β — γ — tmavohnědý), granátu a trsovitě jehlicovitých agregátů sillimanitu (vyskytují se většinou v sousedství biotitu). Z akcesorií je přítomný apatit, zirkon a rutil.

Granát-biotit-muskovitický svor, má výraznou paralelní texturu s drobnými porfyroblasty granátu v plochách s. Převládající lepidoblastická složka je tvořena muskovitem a biotitem, vzácnější granoblastická složka zrnky křemene a kyseleho plagioklasu. Porfyroblasty granátu jsou rozpukány a po puklínkách chloritsovány. Významnou akcesorií jsou zrnka olivově zeleného turmalínu.

Z předcházejícího petrografického popisu je zřejmé, že kamenný materiál hradebního zdiva není ve zkoumaném profilu jednotný. Převážná část je tvořena okatými rulami, které jsou petrograficky shodné se skalním podložím hradby. Tato rulová varieta, odpovídající stejně jako plagioklasové ruly *moravickým bítešským rulám*, představuje tedy místní materiál.

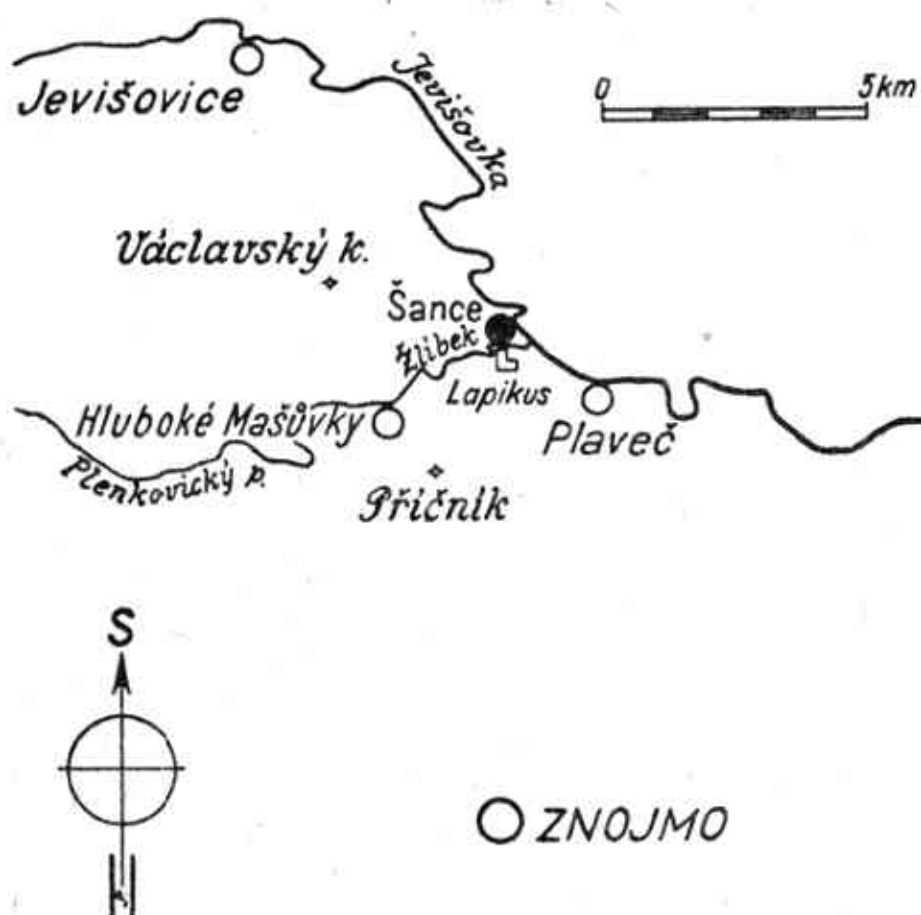
Ve spojení s bítešskými rulami je možno nejpravděpodobněji vysvětlit i přítomnost úlomků *mléčně bílého křemene* (viz profil), který podle zjištění A. DUDKA (1962) indikuje v bítešských rulách kontakty s vnějšími fylity.

Moldanubický materiál tvoří sillimanit-granát-biotitické ruly a granát-biotit-muskovitický svor. Ruly jsou totiž dobře srovnatelné s některými leukokratickými faciemi gřohlských rul, svory pak s dvojslídňými svory svorové zóny. Komplex gřohlských rul i svorová zóna vystupují v nevelké vzdálenosti od Plavče. V jaké míře byly horniny obou těchto geologických jednotek použity při budování hradby, bude ovšem možno posoudit teprve po ukončení podrobnějšího výzkumu opevnění celého plavečského hradiska.

Pfaffenschlag u Slavonic

Zaniklá středověká osada Pfaffenschlag se nachází v malebné lesní krajině asi 5 km sz. od Slavonic, poblíž silnice vedoucí ze Slavonic do Stálkova (obr. 3). Pfaffenschlag byl podle zjištění V. NEKUDY (1961) kolonizační osadou, která se skládala z deseti dvorců a tří menších domů. Překvapivé jsou především neobvykle velké rozměry všech objevených objektů a jejich velmi dobře zachované základové zdivo, které je tvořeno hrubě opracovaným kamenným materiálem. Výsledky podrobného archeologického výzkumu lokality zpracovává V. NEKUDA v rozsáhlejší studii.

Dosavadní výzkum přesvědčivě potvrdil, že osada patří k mimořádně vzácným nálezům, dokumentujícím architekturu středověkých obytných budov. Je proto třeba zvláště ocenit záslužnou snahu dr. V. NEKUDY o komplexní zhodnocení této památky z různých odborných hledisek, neboť jedině tak může být v plné míře využito bohatého materiálu odkrytého obětavým pracovním úsilím jak odborných pracovníků, tak i širší veřejnosti.* Proto mně také dr. NEKUDA umožnil velmi ochotně petrografické zpracování veškerého kamenného materiálu, který byl na lokalitě zjištěn.

Obr. 1. Schematická geografická situace hradiska Šance u Plavče.

Již podle předběžných výsledků terénního a laboratorního výzkumu tohoto materiálu je možno konstatovat, že při stavbě všech studovaných sídelních objektů bylo použito jako kamenného zdiva *kyselých vyvřelin*, jejichž minerální složení odpovídá *muskoviticko-biotitickým žulám až muskoviticko-biotitickým granodioritům*.

Petrograficky nejvýraznější varietu představují *hrubozrnné porfyrické muskoviticko-biotitické žuly* s vyrostlicemi K-živců, 1,0–2,0 cm velkými. Množství vyrostlic v hornině kolísá. Nejčastěji připadají 2–3 vyrostlice na plochu 1 dm² (tyto žuly přecházejí ve varietu *žuly hrubozrnné, stejnoměrně zrnité*), v jiných se počet vyrostlic značně zvyšuje, takže struktura horniny má charakter struktury nevaditické. Vyrostlice bývají v takových případech úzce tabulkovité až liš-

* Podle V. Nekudy (1981) odpracovali např. pionýři ze Slavonic pod vedením učitele J. Střechy jen v prvním roce výzkumu zdarma 1000 hodin.

tovitě a vyznačují se fluidálním uspořádáním. Ve výbrusech jsou vyrostlice mikroperthitické, uzavírají zrnka křemene a plagioklasů (místy s myrmekity), některé jsou zdvojitěny podle karlovarského zákona. Mezi minerály základní hmoty, jejichž průměrná velikost je > 3 mm, nacházíme plagioklasy (basičtější oligoklas), K-živce, křemen, hnědý biotit (v basálních řezech je biotit červenavě hnědý s hojnými pleochroickými dvůrky), akcesorický apatit a zirkon. Strukturu základní hmoty hrubozrnných žul je možno označit jako hypidiomorfně zrnitou.

Další varietou jsou středně zrnité muskoviticko-biotitické žuly se stejnoměrně zrnitou hypidiomorfní strukturou. Mezi podstatnými součástkami nacházíme opět plagioklasy, K-živce (mikroklin) a křemen, z vedlejších pak biotit a muskovit. Průměrná velikost všech uvedených součástí se pohybuje kolem 1,5 mm. Akcesoricky je zastoupen apatit, zirkon a drobná rudní zrnka.

Těmto žulám jsou makroskopicky velmi podobné leukokratní, stejnoměrně drobnozrnné horniny (s průměrnou velikostí součástí $\sim 0,7$ mm). I ve výbrusech nacházíme určitou obdobu mezi oběma horninovými typy s tím rozdílem, že v posledním typu převažují plagioklasy (vyvinuté jednak jako kyselejší polysynteticky lamelovaná, jednak jako basičtější nelamelovaná zrna) nad K-živci. Horninu je proto nutno klasifikovat již jako *granodiorit*.

V kamenném zdivu některých objektů, např. obj. č. 4, 5, 8, jsem našel *granodioritový aplit* a masivní, velmi jemnozrnné, tmavé horniny, které předběžně označuji jako *spessartit* a *dioritový porfyrit* až *porfyrit*.

Z regionálně petrografického hlediska je zřejmé, že kamenný materiál, jehož bylo při budování osady Pfaffenschlag použito, je místního původu. Většinu popsaných žul je totiž možno dobře srovnávat s některými typy žul centrálního moldanubického masivu, v jehož jv. části se naše lokalita nachází. Jsou to např. tzv. žuly čiměřského typu (viz V. ZOUBEK 1949), označované rakouskými autory jako žuly eisgarnské, rozšířené především v jižní části masivu. S tímto typem žul jsou srovnatelné* zejména naše hrubozrnné variety porfyritické i stejnoměrně zrnité, jakož i velmi rozšířená středně zrnitá žula. Není vyloučeno, že při podrobnějším studiu čiměřských žul v širším okolí naší lokality bude možno objasnit i původ muskoviticko-biotitického granodioritu a granodioritového aplitu. Podle V. ZOUBEKA (1949) tvoří totiž granodiorit v čiměřské žule na některých místech drobnější tělesa.

S moldanubickým plutonem je možno spojovat rovněž výskyt *spessartitu* a *porfyritu*. Jak lze totiž usuzovat podle zprávy D. NĚMCE (1960), bude žilný doprovod centrálního masivu pravděpodobně bohatší než se doposud předpokládalo. Svědčí o tom řada nových nálezů lamprofyrů a žilných hornin skupiny dioritu, zjištěných D. NĚMCEM např. mezi Dačicemi a Kunžakem.

Literatura :

DUDEK A. (1962): Zum Problem der moldanubischen Überschiebung im Nordteil der Thayakuppel. — *Geologie*, Jg. 11, Hft 7, 757—791, Berlin.

NEKUDA V. (1961): První výsledky historicko-archeologického výzkumu zaniklých středověkých osad na jz. Moravě. — *Acta Musei Moraviae, sc. soc.*, 46, 59—76, Brno.

NĚMEC D. (1960): Geologie mladých žilných hornin v moldanubiku jz. Moravy. — *Čas. mineral. geol.*, 5, 344—348, Praha.

PODBORSKÝ V. (1966): Plaveč (okr. Znojmo) — poloha Šance. Rukop. zpráva, 2 str.

STELCL J. (1966): Příspěvek k petrografickému výzkumu stavebního kamene ze sídlisťních objektů velkomoravského velmožského dvorce na Pohansku u Břeclavi. — *Sbor. prací fil. fak. Brněnské univ.*, řada E., 11.

STELCL J., TEJKAL J. (1961): Petrografický příspěvek k výzkumu velkomoravského

* Blíže pozornost bude třeba ještě věnovat málo stabilnímu akcesorickému andalusitu, který jsem zatím ve studovaných výbrusech nezjistil, zatímco v čiměřských žulách patří k běžnějším akcesoriím.

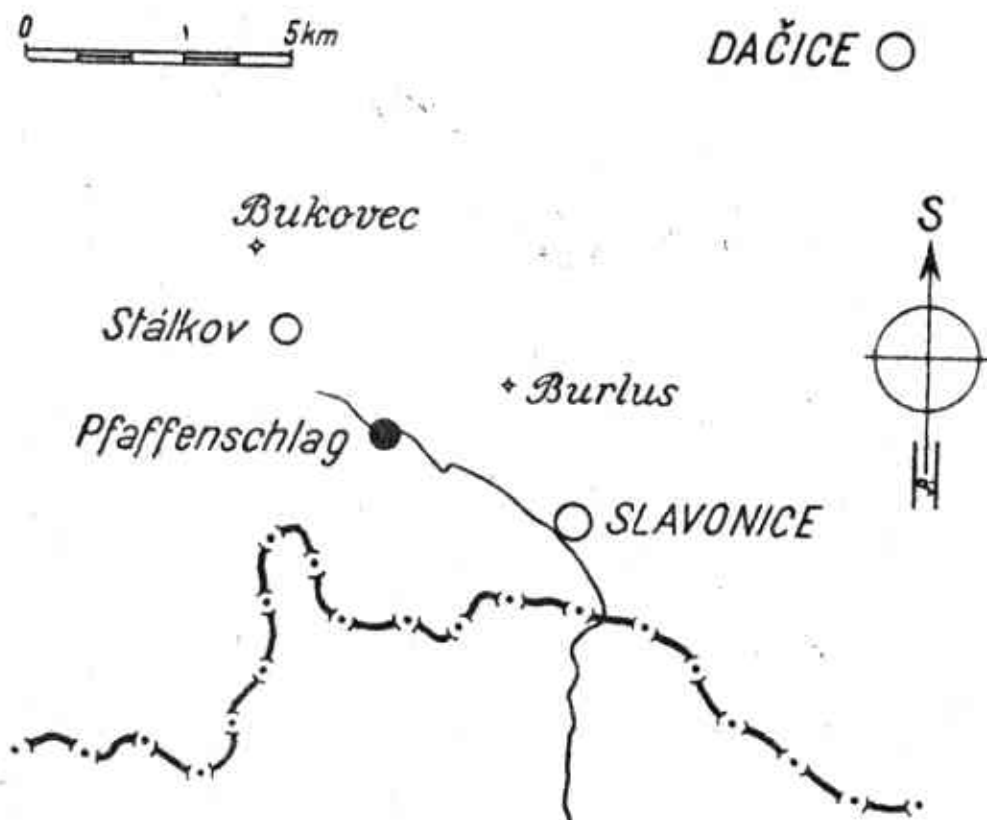
hradiska Pohanska u Břeclavi. — Spisy přír. fak. UJEP v Brně, F 9, č. 427, 415—450, Brno.

STELCL J., TEJKAL J. (1963a): Petrografický příspěvek k výzkumu velkomoravského hradíště Mikulčic. — Folia Fac. Sci. Nat. Univ. Purk. Brun., IV/1, 1—27.

STELCL J., TEJKAL J. (1963b): Zpráva o petrografickém výzkumu stavebního materiálu sídlištních objektů velkomoravského hradiska Pohanska u Břeclavi. — Folia Fac. Sci. Nat. Univ. Purk. Brun., IV/1, 29—38.

STELCL J., TEJKAL J. (1963c): Petrografické příspěvky k archeologickému výzkumu velkomoravského hradíště Veligradu-Starého Města. — Folia Fac. Sci. Nat. Univ. Purk. Brun., IV/5, 83—104.

ZOUBEK V. (1949): Zpráva o přehledném geologickém mapování na listu Jindřichův Hradec (list spec. mapy 4354). — Věst. GÚ ČSR, 24, 193—195, Praha.

Obr. 3. Schematická geografická situace zaniklé středověké osady Pfaffenschlag u Slavonic.

Petrographische Bemerkungen zur archeologischen Erforschung des sw. Mährens

Zusammenfassung

Der Autor informiert in diesem Aufsatz über die Petrographie des Steinmaterials, das im Laufe der archeologischen Erforschung der Burgstätte Šance (Bronzezeit) bei Plaveč (Bez. Znojmo) und der mittelalterlichen Kolonisationssiedlung Pfaffenschlag bei Slavonice (sw. Mähren) entdeckt wurde. Ausser der petrographischen Beschreibung wurde die Herkunft des Steinmaterials diskutiert.

KDY BYLY ZALOŽENY ŽELEZÁRNY V MARIÁNSKÉM ÚDOLÍ?

V literatuře není nikde zmínky o tom, kdy byly založeny železárny v Mariánském Údolí. Mluví se jen o jejich vzniku a tak např. Christian d'Elvert vypočítává mezi železárnami, které vznikly v první polovině 19. století, i Mariánské Údolí a jako rok vzniku uvádí rok 1827.¹⁾ Do Chylíkova výčtu železných hutí, které byly postaveny na Moravě do poloviny minulého století, je zařazeno i Mariánské Údolí s tím, že postavilo vysokou pec v roce 1827.²⁾ Jan Navrátil spojuje vznik železáren v Mariánském Údolí s rokem 1827³⁾ a na stejném stanovisku stojí pamětní tisk, který v roce 1930 vydala akciová společnost Moravia.⁴⁾

Všechny tyto úvahy vycházejí z údajů, které o železné hutí v Mariánském Údolí otiskl v červenci roku 1827 jeden z časopisů, které tehdy vycházely v Brně.⁵⁾ V rozsáhlém úvodním článku věnovaném nerostnému bohatství země a jeho využívání, se zjišťuje, že po usilovném překonání mnohých překážek byla v Mariánském Údolí postavena vysoká pec a dne 27. května 1827 slavnostně vysvěcena a spuštěna.⁶⁾ Zpráva má tedy na mysli nikoliv založení železáren, nýbrž jejich uvedení do provozu. To tedy znamená, že železárny byly založeny dříve než v roce 1827 a vzchází tedy otázka, kdy.

Když železárny později v roce 1845 přešly do svazku Vítkovic, vzpomenu si horní úřady, do jejich působnosti patřily i železné hutě, a vyžádaly si od centrálního ředitelství Rotschildových dolů a železáren (Centralkirection der freiherrlich v. Rotschildschen Berg — und Eisenwerke) průkaz hutní koncese pro Mariánské Údolí.

Při koupi železáren se předpokládalo celkem samozřejmě, že byly koncesovány, když už byly tolik let v provozu, ale ukázalo se, že jejich zakladatel Josef Zvěřina měl od gubernia v Brně jen povolení z 30. ledna 1830 k rozšíření závodu, které ani on sám za koncesi nepovažoval, ježto žádosti o hutní koncese opakoval v letech 1836, 1837 a 1839 — naposledy až u dvorní komory pro mincovnictví a hornictví. Ale ani tato žádost se nedočkala vyřízení.⁷⁾ A tak tedy nezbylo Vítkovicím nic jiného, než požádat o provozní koncesi, a to pro jednu vysokou pec, čtyři zkušební výhně a jednu kovářskou výheň. Nato proběhlo řízení, předepsané pro povolování železných hutí a v jeho rámci mimo jiné navštívil báňský hejtman v Brně dne 30. června 1851 hutní závod v Mariánském Údolí. Za ústřední horní a hutní ředitelství ve Vítkovicích byl přítomen ředitel František Bunk. O komisionální prohlídce závodu byl sepsán podrobný zápis, v němž se mj. konstatuje, že závod byl založen v roce 1825 od horního podnikatele Zvěřiny.⁸⁾ To

¹⁾ Christian d'ELVERT: Zur Cultur-Geschichte Mährens und Oest. Schlesiens, Brno 1866, str. 280, 282 a 383.

²⁾ Dr. Jindřich CHYLÍK: Vývoj moravskoslezských železáren v XIX. století — rukopis v Nár. technickém muzeu v Praze.

³⁾ Dr. Jan NAVRÁTIL: Železárny v Mariánském Údolí — Časopis Společnosti přátel starožitností, ročník LXIII. (1955), str. 53.

⁴⁾ MORAVIA, akc. spol. — železářský průmysl — Hlubočky, Mariánské Údolí 1930, str. 21.

⁵⁾ Mittheilungen der k. k. mährisch-schlesischen Gesellschaft zur Beförderung des Ackerbaues, der Natur — und Landeskunde in Brünn — Nro 29 — Juli 1827, str. 225.

⁶⁾ Nach standhafter Ueberwindung so mancher Hindernisse kam endlich der Hochofen in Marienthal zu Stande und wurde den 27. Mai 1827 feierlich eingeweiht und unter einem angelassen.

⁷⁾ Sar Brno — fond Báňské hejtmanství — sign. B/1/21 — Auch dieses Gesuch erfreut sich bis heute keiner Erledigung.

⁸⁾ Tamtéž: Dieses Etablissement ist im Jahre 1825 von dem Gewerken Jos. Zwierzina errichtet worden.

je zatím jediný doklad, mluvící přímo o založení závodu a jeho vročení. Lze mu věřit, poněvadž byl sepsán a podepsán od odborníků, kteří rozuměli stavbě hutí a věděli, jak dlouho trvá. Mimo to byl v té době ještě na živu Zvěřina, který, když vyšlo najevo, že železářny jsou bez koncese, byl Vítkovicemi dotazován a poskytl jim potřebné informace i s opisy žádostí o koncesí.

Z literatury víme, že stavba železáren trvala i tehdy dlouho, třebaš šlo o investici nepoměrně jednodušší než dnes. Vítkovice upínají své založení k roku 1828, a to proto, že 9. prosince tohoto roku vydal František Antonín Troyer, hofmistr olomouckého arcibiskupa, listinu, vybízející k vybudování pudlovný a válcovny ve Vítkovicích jako soukromého majetku arcibiskupa arcivévody Rudolfa Rainera: pověření odborníci měli v nejkratší době předložit plány a navázat jednání, aby pro nový závod byl zajištěn dostatek uhlí a rudy. Stavět se začalo koncem dubna 1829 a pravidelný provoz v první pudlovací peci byl zahájen až koncem října 1830: zkujňovalo se surové železo z dřevouhelných pecí ve Frýdlantě a Čeladné. V polovině roku 1831 byla dokončena stavba válcovny a začalo se se stavbou první vysoké pece, která se stavěla až do roku 1836, kdy na počátku podzimu byla zapálena.⁹⁾ Nebo první vysoká pec v Třinci, postavená z cihel, se stavěla tři léta — 1837—1839.¹⁰⁾

Železářny té doby měly obvykle vlastní rudnou základnu, to znamená vlastní doly na železnou rudu. A leckdy dlouhou řadu dolů, poněvadž se ruda (většinou na železo chudá nebo velmi chudá) kutala extenzivně, do neveliké hloubky a při výskytu nízkých slojí (dokonce jen 2—22 cm) vedla těžba k devastaci rozsáhlých ploch. Např. železná huť v Železně (Buchbergsthal) u Vrbna měla svých 33 dolů.¹¹⁾

Také železářny v Mariánském Údolí měly svoji rudnou základnu v řadě vlastních dolů v okolí Medlova, Moravského Berouna, Ondrášova, Šternberka, Plinkouta a jinde. Na panství úsovském u obce Medlova patřily jim dvě dolové mří.¹²⁾ Dolová míra podle předpisu z roku 1819 byl obdélník 106 x 424 m.

Podle výpisu z těžařské knihy (Gewerkenbuch) úsovské substituce horního soudu (Ausseer berggerichtliche Substitution) z 28. prosince 1835 byl důl v Medlově (zvaný Josefův cech — Josephy Zeche) nově otevřen v roce 1825 od nositele důlní propůjčky Josefa Zvěřiny.¹³⁾ Tento důl a ostatní rovněž patřily k železárnám v Mariánském Údolí, tvoříce s nimi jeden podnikový celek. V žádosti Zvěřinově na zemské gubernium v Brně ze 6. května 1827 se označuje podnik jako horní a hutní závod v Mariánském Údolí.¹⁴⁾ Otevření jednoho z jeho dolů je tedy v přímém vztahu k závodu i k jeho založení a lze se jej v této souvislosti právem dovolávat.

Rok 1825 dlužno tedy označit za rok založení železáren v Mariánském Údolí.

Wann wurde das Eisenwerk in Marienthal gegründet?

Der Literatur entsprechend kam es zur Gründung des Eisenwerkes in Marienthal im Jahre 1827, was jedoch nicht richtig est. Denn in diesem Jahre ist es bereits in Betrieb gestellt worden und das Eisenwerk, wie aus dem Protokoll vom 30. 6. 1851,

⁹⁾ Milan MYŠKA: Založení a počátky Vítkovických železáren, Ostrava 1960, str. 42 a 51.

¹⁰⁾ Stanislav ZAHRAVNÍK: Třinecké železářny v 19. století, Opava 1960.

¹¹⁾ František PROCHÁZKA: Vznik a zánik železáren v Sobotíně — Sborník krajského vlastivědného muzea v Olomouci, oddíl B — společenské vědy IV/1956—1958.

¹²⁾ Sar Ostrava — Drapalova sbírka 61 — Kauf — und Verkaufvertrag z 3.—10. ledna 1845.

¹³⁾ Die Grube wurde im Jahre 1825 neu eröffnet von dem Lehenträger Joseph Zwierzina,

¹⁴⁾ Sar Janovice: Velkostatek Lipník n. B. — inv. č. 2055, sign. 624, kart. č. 662 — Berg — und Hüttenwerk Marienthal a stejně tamtéž i v dlužním úpise z 27. září 1835 (Schuldverschreibung).

welches im Rahmen des Verfahrens zwecks nachträglicher Konzessionserteilung verfasst wurde hervorgeht und auch laut dem Auszug aus dem Gewerkenbuch vom 28. 12. 1835, wurde im Jahre 1825 gegründet.

Karel Daněš:

REICHŮV NÁVRH NA OBNOVENÍ OLOMOUCKÉ UNIVERSITY Z ROKU 1864

Motto:

„Aby se opět upevnily oba její pilíře, totiž vědeckost a humanita, musí být universita CELISTVÁ. Tak jako všechno vědění a umění, musí i medicína žít v prostoru jediné obklopující pravdy, která se utváří ve vesmíru věd a v životném sdělujícím sepětí bádajících lidí. Celá universita musí žít, má-li se dařit výuce a bádání v jednotlivých oblastech. Nesmí nás nikdo rozkouskovat.“

KARL JASPERS („Obnovení university“, 1945)

Při studiu historického vývoje tematiky tzv. „civilizačních nemocí“,¹⁾ k němuž svými četnými spisy přispěl též moravský sociální hygienik Eduard Reich (nar. 6. března 1836 ve Šternberku — zemř. 1. února 1919 v Nuideberku v Holandsku; viz cit. 3, 7), jsem narazil v biněnské universitní knihovně na fotokopii útlého, osmistránkového spisku téhož autora, nescoucího titul „Universita na Moravě. Náčrt, předložený moravskému zemskému sněmu dr. Eduardem Reichem, dřívějším docentem medicíny na universitě v Bernu“. ⁶⁾ Návrh je datován v Gotě dne 17. května 1864; pochází tedy z doby těsně po zrušení university, z níž tehdy zůstala už jen samostatná teologická fakulta a kromě ní jako další samostatná instituce lékařskochirurgický ústav, který však byl zrušen sedm let později.⁴⁾ Ze všech míst, v nichž Reich na své ahasverovské životní pouti působil (a byla jich celá řada: Olomouc, Marburg, Göttingen, Jena, Bern, Strassburg, Gotha, Glücksburg, Ostende atd.), skýtala mu pravděpodobně Gotha,³⁾ v níž pracoval jako knížecí knihovník, relativně nejsnesitelnější pracovní a tvůrčí podmínky, i když ani tam se necítil zdaleka úplně šťastný.⁷⁾ Klíčovým problémem Reichovy osobnosti byl, jak se zdá, takřka paracelsovský odpor k církevním, státním i školským autoritám, který také zahaluje zvláštní rebelantskou atmosférou většinu jeho spisů;²⁾ uvážíme-li pak, že v mnohých z nich se Reich často opakoval, že se znovu a znovu vracel k těmže myšlenkám, týkajícím se nespravedlnosti „polovičaté“ civilizace, založené na kvantitativních vztazích mezi lidmi, a žádoucnosti dokonalé civilizace, založené na altruismu a opírající se o „církev lidství“ Comtova druhu,²⁾ nepodivíme se skutečnosti, že jeho dílo, navzdory své rozsáhlosti, se nestalo trvalou součástí hlavní vývojové linie sociální hygieny, i když je ovšem citováno v souvislosti s vývojem „civilizační“ problematiky.¹⁾ ⁵⁾ Navzdory tomu má však Reichův návrh na znovuzřízení olomoucké university z roku 1864 svoji zajímavost při nejmenším aspoň z regionálního hlediska, a proto zde z něho uvedu několik charakteristických výňatků. Těžištěm návrhu je úvodní programově-ideová část, zahrnující první tři odstavce:

„Vstoupilo ve známost, že moravský stát se vážně zabývá možností obnovení své university. Chce-li moravský národ zříditi vysokou školu, která by odpovídala duchu naší doby a která by byla nezávislá na libovolných zásadách císařských správních úřadů — jedním slovem: je-li národ odhodlán zvěčnit sám sebe vytvořením SVOBODNĚ UNIVERSITY — pak si je jist sympatiemi všech svobodných národů a všech myslitelů, jejichž zástavou je pokrok. Měla-li by ale být jen přihřátá dřívější vysoká škola, pak ať moji milí moravští krajané raději zřídí nové poddůstojnické školy a ať se raději věnují kultuře dobrých lískovek, než aby mysleli na akademické záležitosti.“

Morava, země o dvou miliónech obyvatelích, jejichž vzdělání a mravnost jsou na téže výši, jako u obyvatelů západního Německa, musí mít svou vlastní universitu. Kdo by mohl rodičům radit, aby posílali svoje syny do Prahy, Lipska, Vídně a na jiné zahraniční university, když by se v Olomouci obešli jen s vynaložením polovičních nákladů. — Naše vlast je dost bohatá, než aby měla zapotřebí ponechávat svoji universitu libovůli rakouských správních úřadů.

Věda musí být svobodná. Vládní vměšování a věda jsou pojmy, které si odporují. Svobodná věda je možná jen za nejúplnější svobody svých představitelů, za nejúplnější samostatnosti ústavu, který je tvořen pospolitostí badatelů a učitelů; v době telegrafů a páry se nedaří vědám za klášterními zdmi, pod poručnickováním generálů, duchovních a policistů — ale pouze pod zástavou svobody a samovlády."

Načrtnuv takto svoje, jak vidíme, demokratické a liberalistické východisko návrhu, rozebírá v dalším Reich některé dílčí otázky, týkající se proponované nové university. Z obou hlavních měst Moravy považuje za vhodnější universitní město Olomouc, a to navzdory jejímu charakteru vojenské pevnosti; v Brně by se měla zřídit spíše polytechnická škola a technická akademie. Pokud jde o samotnou universitu, je Reich proti jejímu členění na fakulty; na universitě mají sice být specializované zkušební komise, ale ty mají být vedeny celou universitou. Obory, pro něž mají být stanoveny tyto zkušební komise, jsou: lékařství, lékárnictví, veterinární lékařství, přírodní vědy, matematika, zeměpis a astronomie, „kamerální“ vědy, právnictví a státní věda, dějiny a filosofie, filologie a archeologie. Ke zkouškám před těmito odbornými komisemi měl být připuštěn každý uchazeč, ale pokud by neměl vysvědčení z gymnasia, měl se ještě předem podrobit všeobecné (řekli bychom dnes: přijímací) zkoušce ze základů gramatiky, poezie, rétoriky, logiky, dějin, politiky, matematiky, astronomie, geografie, mineralogie, botaniky, zoologie a nauky o ochraně zdraví. Po absolvování ústní a písemné zkoušky před odbornými komisemi měl být uchazeč oprávněn k výkonu příslušného intelektuálního povolání; udělení tohoto oprávnění k výkonu povolání však samo o sobě nemělo být spojováno s udělením hodnosti doktora, protože ucházet se o tuto hodnost mělo význam pouze pro ty, kteří počítali s akademickou dráhou (např. pro praktické lékaře považoval Reich hodnost doktora za zbytečnou). Pokud jde o hodnost doktora, bylo pro její dosažení nutné nejen absolvování odborné zkoušky, ale také předložení a obhájení vědecké disertační práce, psané (a obhajované) německy nebo česky; v případě, že by práce byla psána česky, bylo nutné ji doplnit německým souhrnem, neboť „v zahraničí nerozumějí česky, zato ale velmi dobře německy“. Funkcí university tedy bylo především prověřování znalostí mladých adeptů intelektuální praxe a vědy, a to jak znalostí vstupních, tj. výchozí všeobecné kulturní orientovanosti (vysvědčením z gymnasia nebo uvedenou přijímací zkouškou), tak i znalostí závěrečných a odborných (odbornou kvalifikační zkouškou); odborná tvůrčí schopnost uchazečů měla být prověřována obhájením vědecké práce. Samotná výuková funkce university (přednášky) v Reichově návrhu ustupuje poněkud do pozadí, i když i na tuto funkci kladl Reich určité požadavky: přednášky se měly konat buďto česky nebo německy, ale s tou podmínkou, že lektor, který hodlal přednášet česky, by měl napřed prokázat schopnost přednášet též německy; a pokud jde o ekonomickou stránku studia, neměli studenti platit víc než 8 stříbrných zlatáků ročně, a to bez ohledu na počet přednášek, které poslouchají (nemajetní neměli platit vůbec nic). Účast na kterýchkoli přednáškách zásadně neměla být povinná; „každý nechť se v této věci zařídí podle vlastní úvahy; neboť jedině zkouška nakonec rozhodne o jeho schopnosti. Z donucování vyrostly dosud jen hlouposti a mrzáctví; zdraví a svěžest se daří jen tam, kde netlačí žádné jho.“ V souvislosti s tím také stojí Reichův požadavek, že jím navrhovaná olomoucká universita neměla mít nic společného s náboženstvím, „a také neměla mít úlohu poskytovat

vzdělání teologům". Pokud jde o společenské stránky života studentů, zdůraznil Reich, že „akademické občanství“ nemělo na ní existovat; „neboť v půli devatenáctého století by žádnému rozumnému člověku nemělo vstoupit na mysl obnovovat zřízení středověku. Zavádět nějaký studentský cech je zcela protipřirozené; privilegovaný studentský stav je ohavností“.

Vcelku lze říci, že Reichův bouřlivácky formulovaný návrh na znovuzřízení olomoucké university obsahoval více kladných než záporných složek. Kladně v něm lze hodnotit demokratický, liberální a protibyrokratický přístup, jakož i celosvětovou a naprosto ne nacionálně omezenou orientaci, a k tomu i odpor proti akademickému, intelektuálskému snobství. Sympatický je nám zvláště Reichův důraz na nezávislost university na náboženské víře, či obecněji řečeno, na světovém názoru studentů i učitelů. Záporně lze v návrhu hodnotit podceňování významu dělby práce (neboť v Reichově době bylo možno podstatný pokrok věd očekávat především v prohloubení analýzy obrazu člověka a světa, zatímco dnes už lze další podstatný pokrok věd naopak očekávat od jeho resyntézy; viz motto!) a nedostatečné uznání významu výukové funkce university. Ovšem jak svými kladnými, tak svými zápornými stránkami mohl mít Reichův návrh na Moravě jen zcela nepatrný (pokud vůbec jaký) vliv, neboť zásadní nekonformistické ladění, které jinak — jak výše řečeno — prolínalo i celým Reichovým dílem, nepochybně znemožnilo jeho seriózní přijetí na Moravě. Ne-konformismus je solí vývoje; avšak tam, kde relativní nekonformismus přeroste v nekonformismus absolutní, a zejména stane-li se to v poměrech, kdy volnost diskuse a kritiky monopolního bloku sociálněpolitických a kulturních norem je vyloučena, vyřazuje nekonformista sám sebe na vedlejší kolej, aniž by z ní pak mohl dalšímu vývoji jakkoli prospět. To byl také osud podivného outsidera, bojovníka, myslitele a hledače spravedlnosti, který na své pouti za ní prošel celou Evropou — Eduarda Reicha.

Literatura:

- ¹⁾ DANĚK K.: Civilizační nemoci, vývoj a prevence. Vaasa—Jyväskylä — Žďár n. Sáz., 1966.
- ²⁾ DANĚK K.: Poznámky k významu Eduarda Reicha v dějinách lékařství. Praktický lékař, přijato k tisku pro rok 1966.
- ³⁾ KULPOVÁ A.: Eduard Reich, zakladatel sociální hygieny. Praktický lékař 45, 1965, 15—16, 636—637.
- ⁴⁾ MATOUŠEK M.: Deset let lékařské fakulty Palackého university v Olomouci 1946 až 1956. Acta univ. Palackianae Olomucensis Tom. VIII., 1956, 5—27.
- ⁵⁾ PFLAUM G. M.: Geschichte des Wortes „Zivilisation“. München 1961.
- ⁶⁾ REICH E.: Die Universität in Mähren. Eine Skizze dem mährischen Landtage überreicht von Med. Doctor E. R. ... etc. Gotha. Druck und Verlag der Stollbergschen Verlagsbuchhandlung. 1864.
- ⁷⁾ WURZBACH C. v.: Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich. 25. Teil. Wien 1873. S. 145—149.

REICH's Entwurf zur Erneuerung der Olmützer Universität aus dem J. 1834

Bei der alten Olmützer Hochschule, die dort in den Jahren 1566—1860 wirkte und in den Jahren 1573—1782 und 1827—1860 den Titel der Universität trug, gab es eine medizinisch-chirurgische Anstalt in den Jahren 1778—1871. Auf dieser Anstalt studierte auch der aus Sternberg stammende Arzt und philosophisch orientierte Sozialhygieniker EDUARD REICH (1836—1919). Seine nonkonforme Haltungen sozusagen allen Autoritäten gegenüber waren Ursache dazu, dass er auf keiner Stelle seines ahaswerischen Lebenswanderns Ruhe und Heimat finden konnte; er arbeitete und schrieb seine Bücher (über sozialhygienische bzw. philosophisch-hygienische Fragen) vor allem in Deutschland, aber auch in anderen Ländern Westeuropas. Im Jahre 1864 veröffentlichte

er in Gotha ein interessantes kleines Schriftchen unter dem Titel: „Die Universität in Mähren. Eine Skizze dem mährischen Landtage überreicht von Med. Doctor Eduard Reich...“. Er propagierte dort die Ansicht, dass die damals schon aufgehobene Olmützer Universität auf neuen, modernen, demokratischen, und von den Autoritäten der Kirche und des Kaiserreichs unabhängigen Grundlagen neu errichtet werden sollte. Die in diesem Werke enthaltenen Gedanken Reichs haben zwar in erster Reihe eine Bedeutung für das Studium der Geschichte der Olmützer Universität, im Ganzen genommen sind sie aber vielleicht auch nicht ganz ohne Interesse für die Weltgeschichte der allgemeinen Idee der Universität bzw. des Planes des Universitätsstudiums.

Jan Skutil:

BOŽENA MRŠTIKOVÁ A OLMOUC

Dne 7. března roku 1966 by se byla dožila devadesátí let Božena Mrštíková, choť Viléma Mrštíka, jejíž celý život je kromě sedmi—osmi šťastných manželských let prožitých v Diváčích, nerozlučně spjat s Olomoucí a je tudíž pietou vzpomenout u nás jejího lidského i uměleckého odkazu.

Božena Mrštíková se narodila dne 7. března 1876 v Hejčíně — tehdy ještě u Olomouce — v rodině strojmistra Mayova cukrovaru Antonína Pacase (7. 12. 1846—4. 1. 1917) a jeho choti Růženy (17. 12. 1847—12. 9. 1934). Otce Boženy Mrštíkové vděčně vzpomněl ve svém literárním díle i Alois Mrštík v povídce Duše továrny v Niti stříbrné (1926, str. 253—259) s podtitulem „Nekrolog jednomu z malých lidí“.

Božena Pacasová chodila do obecné školy v Olomouci a do německé měšťanské školy v klášteře Uršulinek, učila se hře na housle, navštěvovala švadlenský a kuchařský kurs. Již v mládí velmi ráda četla a doma v koutku své tiché světnice, tak se přiznává ve Vzpomínkách, zapisovala si dojmy svého dětského života. Pod čarou olomouckých novin a některých časopisů bývaly otištěny obyčejně pod šifrou nebo pod pseudonymem některé její beletrické práce, jež psala v letech 1892—1904. K této tvorbě ji podněcovalo ovzduší jejího rodného kraje: starodávná krása Olomouce, klidná příroda Hané, okolí hejčínského cukrovaru, tichý půvab rodinného života v útulném továrním bytě. Její práce vyšly v *Pozoru*, v *Selských listech* a v *Našinci*; příchod nového století pozdravila mladá literátka básní „Na prahu nového století“, jež byla otištěna v lednu 1900 v revui *Nový život*.

Mladá inteligentní dívka si všímala života chudých lidí, psala o jejich bídě v drobných povídkách, privátně se naučila dokonce rusky a překládala z jazyka velkých ruských realistů podobně jako z němčiny povídky a životopisy. Z té doby pochází kromě několika pokusů o divadelní hry i jednoaktovka „O palmu vítězství“, složená v roce 1902. Líčila v ní úsilí mladého, marně se o úspěch pokoušejícího malíře, jemuž obětavá choť, jež si podřezala žíly, poskytla model umírající tváře, aby její nic netušící manžel mohl vytvořit úzkost a hloubku agonie podle skutečnosti. Tuto hru sehráli s úspěchem o prázdninách v roce 1903 hejčínští studenti; práce byla ještě téhož roku přepracována a rozšířena, pod změněným titulem „Drama umělce“ a hrála ji v Olomouci a v jejím okolí kočovná divadelní společnost Janovského. Olomoučtí studenti prý dokonce tuto hru vzhledem k její oblibě a snad i k aktuálnosti zaslali pražskému Národnímu divadlu, Olomouc v té době neměla ještě stálou českou scénu. Zjištění, že Božena Pacasová začala tvořit sama koncem minulého století jako olomoucká autorka, dříve než se seznámila s Vilémem Mrštíkem, je důležité.

„Drama umělce“ bylo jedním z divadelních rukopisů, které Božena Pacasová před svou svatbou v roce 1904 nespálila. Vilémovi se idea tohoto díla líbila. S Aloisem se shodli na tom, aby byla otištěna, což se stalo bez autorčina svolení. S názvem „O palmu vítězství“ bylo drama otištěno v olomouckých *Selských*

listech v lednu 1903 na trojí pokračování. Později drama přepracoval Vilém Mrštík. Přidal jednáncím osobám více temperamentu a slov, rozvedl zejména autor-
ské poznámky a filosofické názory ústřední postavy hry malíře Adama Marka
i jeho úvahy o malířství a o umění vůbec. Sám napsal celé čtvrté jednání a zadal
drama Národnímu divadlu v Praze s názvem „Anežka“. Vilém musel toto drama
několikrát přepracovat a v jeho literární pozůstalosti se dochovalo o tomto dra-
matu velké množství úvah, co jím chtěl říci, proč je v současné době aktuální
apod. Neúspěch jeho jednání o uvedení hry v Praze svědčil nejen o jistém úpad-
ku jeho tvůrčích sil a o růstu choroby, nýbrž také o tom, že současná společ-
nost jeho dílo chtěla opomíjet a deklasifikovat. Nad neúspěchem „Anežky“ i nad
tím, že se mu nedařilo dopsat román „Země“, se Vilém Mrštík velmi trápil.
Drama se dostalo na scénu pražského Národního divadla až po Vilémově smrti,
tragickou shodou okolností několik hodin po jeho skonu přišel z Prahy do Divák
telegram, že „Anežka“ je v Praze přijata. Ve svých Vzpomínkách na toto drama
velmi často vzpomíná i Božena Mrštíková; hrálo se na podzim roku 1912, zásluhou
Aloise Mrštíka se dočkalo i knižního vydání. Taková je skutečná genese „Anež-
ky“, jejíž původ dlužno hledat v Olomouci (srv. Vzpomínky II, 1950, str. 22 a 142).

Po smrti Viléma Mrštíka se ovdovělá paní Božena-Vilémová, jak jí říkali v Di-
vácích, přestěhovala do rodného Hejčína. Dojemně popisuje smutnou cestu do
svého domova i nové první olomoucké dojmy po smrti milovaného chotě v před-
válečných letech (Vzpomínky II, 1950, str. 129).

Božena Mrštíková se ve „Vzpomínkách“ přiznává, že se dlouho po Vilémově
smrti v Olomouci teskně domnívala, že Vilém nezemřel, ale jen odcestoval;
proto chodila v měsíci dubnu na olomoucké nádraží toužebně očekávat příjezd
brněnského vlaku. Krásně lidsky vzpomíná, jak se ve svém hejčinském domově
vyrovnala s osobním žalem a bolestí. Již v roce 1913 psala vzpomínky na Diváky.
Tato posmrtná láska k manželovi a k literatuře ji vrátila životu.

Po dlouhou řadu let vznikaly v olomouckém Hejčíně divácké vzpomínky Boženy
Mrštíkové na léto jejího života. V domku rodičů na hejčinské návsi žila v kruhu
svých milých, kteří ji postupně opouštěli, až do své smrti dne 8. června 1958.
Po odchodu sestry Vilmy v březnu 1955 prožila tři smutná léta samoty a spolu
s příbuznými odpočívá na romantickém černovířském olomouckém hřbitově.

Od konce dvacátých let vydávala paní Božena Mrštíková literární vzpomínky,
jež jí přinesly věhlas pokračovatelky díla bratří Mrštíků, k němuž vlastně psala
rozsáhlý a kritický komentář.

„Vzpomínky“, které jsou vlastně podstatným dílem autorčiným, rostly pomalu
a dlouho, aby se staly klasickou memoárovou knihou naší literatury; nejdříve
byly otiskovány časopisecky, od roku 1933 vycházely spisovatelčiným vlastním
nákladem a tiskem F. Obziny ve Vyškově v pouhých třech stech exemplářích.
Takto vznikl ve třicátých letech první díl spisovatelčiných vzpomínek, za pro-
tektorátu a v době těsně po osvobození vznikl druhý díl. Soubornou edici „Vzpo-
mínek Boženy Mrštíkové“ vydalo nakladatelství Vyšehrad v roce 1950 ve dvou
dílech; druhý díl vznikl v podstatě spojením knížek „Mrštíkové“ (1942) a knihy
„Po Vilémově smrti“ (1946). „Vzpomínky Boženy Mrštíkové“ zahrnují dobu od
roku 1904 až do roku 1930, při čemž jsme velmi často informováni o událostech
let devadesátých; formálně jsou rozděleny do jedenácti nestejně dlouhých dílů
s dodatkem. Ke Vzpomínkám se přidružují rovněž včelařské memoáry jemné Vi-
lémovy vdovy. Podrobněji jsem genesi „Vzpomínek Boženy Mrštíkové“ rozebral
v příležitostném článku na oslavu spisovatelčiných osmdesátých narozenin, v němž
jsem shrnul i bibliografii jejího díla a literaturu o něm (VVM 11, 1956, 30–35).

Všimněme si však podrobnější role Olomouce a hejčinského prostředí pro tvorbu
B. Mrštíkové. Jsou-li kořeny „Roku na vsi“, románové kroniky bratří Mrštíků, spo-
jeny s intencemi olomouckého Vlasteneckého muzejního spolku při sbírání náro-
dopisného materiálu k pražské Národopisné výstavě v roce 1895 (srv. Zprávy
KVM Olomouc čís. 72, 1957, 78–79), je podíl Olomouce na vzniku „Vzpomínek

Boženy Mrštíkové" tím průkazněji. Drobná prostinká paní Mrštíková byla známa po Hejčíně i v samotné Olomouci svou pověstnou dobrotou, laskavostí, jemností, štědrostí a pohostinstvím. Byla ctěna a oblíbena všemi, kdož ji poznali. Často k ní chodily návštěvy; ke všem návštěvníkům byla milá a příjemná, poodkrývala roušky ze svého životního tajemství všem, kteří ji požádali o vzpomínky na Diváky, ať již to byli literární kritikové, spisovatelé, umělci, herci, muzejníci nebo prostí lidé a zejména školní mládež. Tak jsme ji znávali ve čtyřicátých a padesátých letech, staženku, která se jakoby neměnila. Z podlouhlého domku viděla na hejčínskou náves, na níž pozorovala život. Světničky jejího domku byly naplněny památkami po Vilému Mrštíkově: skříně, stoly, obrazy, se stropu visely dřevěné vyřezávané holubičky. V knihovně měla knihy dedikované Vilému Mrštíkově. Sedávala za malým stolem a na prosté proutěné židli krasopisně a úhledně psala svoje vzpomínky a odpovídala na svoji rozsáhlou korespondenci.

Měla ráda návštěvy, ať pocházely z jakéhokoli prostředí, zblízka nebo zdáli. Ke každému byla vlídná, prostá a milá, lidé jí opláceli její lásku k životu a ke člověku porozuměním, dobrým slovem; měli jí rádi jednak z úcty k rodině Mrštíkové, jednak pro její dobrotivé a laskavé srdce. Návštěvníky přijímala v místnosti, kde všechno připomínalo více než po čtyřiceti letech Diváky i jejího zvěčnělého chotě: fotografie, obrázky, alba fotografií aj.

Byla pravým opakem svého chotě, kterému zachovala úctu a lásku po celé svoje vdovství a jemuž vystavěla svými „Vzpomínkami“ pomník nejčestnější a nejtrvalejší. Byla vpravdě „šťastná žena“, jež napsala léto i epilog k životnímu dramatu svého chotě, věčně čteného autora symbolické „Pohádky máje“, „Maryše“ a „Roku na vsi“.

Okolnost, že byl podíl Olomouce v její literární práci nad jiné silný a podnětný, přispívá čestnou měrou i k úloze města v kulturním životě celonárodním i regionálním. Proto i my vzpomínáme pietně na paní Boženu Mrštíkovou, jež měla vroucí vztah k muzejnictví a k vlastivědě a jež byla jmenována kromě řady čestných uznání i čestnou členkou Muzejního spolku v Brně. Božena Mrštíková projevovala po celý svůj život upřímný vztah k olomouckému muzeu, v němž je po jejím odchodu uložena její bohatá literární korespondence.

Kdykoli budeme číst nebo vidět na jevišti či ve filmu dílo bratří Mrštíků, vždy se nám vybaví i milá tvář paní Boženy Mrštíkové a její tiché vdovské hejčínské sídlo.

Vojtěch Medek :

ZE VZPOMÍNEK NA OLOMOUCKÉ JARMARKY

Jarmarky konané ve všech městech měly vedle velkého hospodářského dosahu i hluboký společenský význam. Vedle poutí a účastí na posvíceních to byly hlavně jarmarky, které poskytovaly příležitost k seskupení velkého počtu obyvatelstva. Na jarmarcích se sešli hospodáři a vzájemně rokovali o svých starostech. Hospodyně si dlouho před tím pečlivě zapisovala, co všechno musí na jarmarku zakoupit. Možnost zajít si na jarmark se poskytovala i čeledi a ostatním zaměstnancům. Konečně jarmark byl příležitostí mladým lidem k seznámení, která často končovala u oltáře. Systém prodeje na jarmarcích byl pro tehdejší dobu nutným. Jarmarky byly vlastně předchůdci nynějších obchodních domů, poněvadž na nich bylo možno nakoupit prakticky všechno. Kupující mohl bez jakéhokoliv závazku přecházet od jednoho krámků k druhému, přičemž srovnával zboží a ceny. Za pevné ceny se téměř neprodávalo. Z vyslovené ceny chtěl kupující něco usmlouvat, aby nabyl přesvědčení, že lacino nakoupil. Některá tetička dovedla chodit celý půlden, nežli se jí podařilo usmlouvat 10 krejcarů. Místní obchodníci viděli v jarmarku konkurenci. Přišli si však také na své. Mnoho kupujících, když prošli

krámky, zakotvilo v solidním obchodě. Podnikavější obchodníci čelili konkurenci tím, že si mezi trhovci postavili stánek a prodávali na dvou místech.

Jarmarky v této podobě již přestaly. Po roce 1948, kdy všecek obchod převzal socialistický sektor, děly se pokusy udržet formu jarmarků. Po několika pokusech bylo však od jarmarků upuštěno, poněvadž byly nahrazeny novou prodejní formou. Jarmarky patří minulosti. Máme je však ještě v paměti a je proto záhodno celou jejich funkci a obraz zachytit budoucím.

Jarmarky byly povolovány městům jako zvláštní výsady již od středověku. Kromě jarmarků a týdenních trhů se konaly každé první pondělí v měsíci trhy na dobytek a zvláště na koně. Na trh byla dovážena selata, hovězí dobytek, kozy a ovce. Koňský trh měnil často místo. V letech 1860—1900 se konal v prostranství u „Dřevěného zvonu“. Bylo to na Nové Ulici, na nynějším rozcestí ulic Tomáše ze Štítného a J. Wolkera. Trhy se konávaly za veliké účasti zájemců i ze vzdálených míst. Po zrušení tržiště, při výstavbě nových domů, tam sochař Hladík na fasádě rožního domu vytvořil postavu koňáře, držícího na uzdě dva koně. Dnes je tato památka na koňské trhy poškozena. Později se konaly trhy na koně u Moravy v prostoru za pevností (bývalým Skautským domovem).

V době, kdy trval jarmark celý týden, konal se v sobotu před ním tak zvaný „tarmark“. Byl to trh na nábytek. Konal se v prostorách dnešního náměstí Republiky. Stolaři tam nabízeli jednoduché skříně (říkalo se jim almamy), židle (zvané legáty), stoly, různé lavičky do kuchyně, stoličky a jiné stolářské výrobky. Zkrácením jarmarků na tři dny funkce tarmarků přestala.

V každém kalendáři od nepamětných dob byla vždy důležitá rubrika — Výroční trhy. Konání jarmarků bylo vázáno na určité dny v roce, většinou na církevní svátky. Města zasílala do kalendářů data trhů. Např. pro 1949 byly uvedeny dny: 13. leden, 28. duben, 14. červenec a 20. říjen. Největší účast bývala na jarním trhu v dubnu a na podzimním v říjnu. Jarmarky trvaly v Olomouci celý týden. Společenstvo trhovců a maloobchodníků v Olomouci zahájilo velkou akci, aby trhy byly zkráceny na tři dny. Dosáhli úspěchu a od roku 1924 se konaly jarmarky jen tři dny, ve čtvrtek, pátek a v sobotu.

Během jarmarku změnilo vnitřní město naprosto svůj vzhled. Náměstí byla naplněna stánky. Všude bylo plno ruchu a křiku. Prodavači se přivoláváním snažili připoutat kupce. Do města přijížděly tisíce návštěvníků. Proudů se jich hrnuly od nádraží a do města přijížděly stovky povozů z venkova. Když se trh vydařil, bývala mezi stánky tlačence, že ztěžší bylo možno projít. Olomoucké hospody a hospůdky, kterých bylo mnoho, byly přeplněny. Zvláště v polední přestávce, když se přišli na jarmark podívat olomoučtí obyvatelé, úředníci a dělníci, bývalo veselo. Vždy se objevilo něco nového. Jednou to byly gumové límce, které se daly omývat vodou, jindy patentní knoflíky a různé vazače na vázanky. Prodávaly se také různé přístroje a nářadí pro domácnost. V oblíbené bývala různá lepidla, kterými bylo možno slepit rozbité hrnce, sklo i železo. Prodavači nabízeli různé tajné inkousty a čisticí prostředky, které dovedly okamžitě odstranit i skvrnu po inkoustu. Nechyběly různé vtipné hračky. Vzpomínáme i na takovou senzaci, jakou byl kdysi Edisonův fonograf. Vedle od něj dvě sluchátka k uším a za malý poplatek si mohl každý poslechnout tehdy div světa, mluvené slovo, a třeba i Radeckého marš. Na rohu Panské ulice stával řečný prodavač peněženek. Stál na bedně. Ukázal peněženku a obracel ji tak, že se zdálo, že se mu v rukou rozsype, a volal: „Zde máte tašku koženou, do které se peníze jen poženou. Z venku kůže, z vnitřku kůže. Na dvě strany otvírat a zavírat se může. Panty jak u stodoly, které nikdy nepovolí.“ Pak k tomu přidal zlatý řetízek, manžetové knoflíky, kousek čokolády a všechno nabízel za pět korun. Obchod mu, díky jeho výřečnosti, šel dobře. Nejvíce těchto kumštýřů bylo soustředěno kolem Neptunovy kašny. Vzpomínám na jednoho, který po celý den vyvolával: „Zde je ta studánka, odkud ta láce teče. Za pět korun ode mě každý plnou náruč nese.“ V Lafayettově ulici zase bývali zpěváci, kteří zpívali o těch

strašných mordech a nešťastných láskách. Lidé si přitom příjemně poplakai. Vždy všechno to dění bylo provázeno obrazy a písní na známou notu. Nervosní lidé bývali rádi, když jarmareční ruml skončil. Jiní jej zase plně vychutnávali.

Nezbytný doplněk jarmarků tvořili planetáři, počítající s lidskou hloupostí. Prodávali planety-listy s předpovědí osudu pro mladé i staré. Jeden planetář vozil s sebou v kleci vycvičeného papouška, který zobákem vytáhl z bedýnky planetu pro zájemce. Jiný planetář měl zase skleněnou trubici s nějakou tekutinou, v níž se pohyboval malý čertík. Planetář hlubokým hlasem pronesl zaklínací formuli: „Minimax et siksifaks sestupuje do podsvětí, dávaje znamení, že planeta jest napsána.“ Rukou stiskl uzávěr trubice a tím uvedl do pohybu čertíka, který pomalu sjel dolů a zase se vrátil nahoru. Zájemců o koupi planet bylo vždy dosti.

Pozorností se těšil také zdravotní měřič mužné síly. Byla to indukční trubice se dvěma dráždly na drátech. Když zájemce z řad veřejnosti uchopil rukojetí, zapnul majitel elektrický proud a pozvolna zvyšoval napětí. Zkoušený, máje proudem stažené prsty, nemohl dráždla pustit, začal divoce kroutit rukama a teprve až řekl, že má již dost, vypnul majitel zase proud. Poté zkoušenému oznámil číslici, udávající naměřenou „sílu“.

Pro děti byly jeden čas s oblibou prodávány malé plechové pistole s papírovými kapslemi. Dávaly poměrně silné rány a proto se těšily velké oblibě. Stejný zájem zaznamenávaly nafukovací balónky s píšťalkou. Při unikání vzduchu vydávaly pronikavý pískot. Jednu dobu byla ve velké oblibě hra pro „mladé i staré“, zvaná Jo-jo; byla to malá dřevěná kladka na šňůře.

Největší část jarmarku se odehrávala na nynějším Rudém náměstí. Pro trhovce, kteří si toho přáli a včas objednali, měl stavební úřad přenosné stánky, říkalo se jim boudy. Zaměstnanci stavebního úřadu je postavili den před jarmarkem na tomto náměstí a na náměstí Republiky. Pro trhovce bylo důležité, aby měl stánek vždy na stejném místě, kde jej kupující vyhledávali. Za léta se totiž mezi nimi vytvořily známosti a kupci vyhledávali svého prodávče, jarmarečníka. Na všech jarmarcích bylo ustáleným pravidlem, že se nový trhovce musel postavit se svým stánkem až na konec určitého druhu zboží. Když se postavil na přednější místo, vzešla z toho půtka, doprovázená různými výrazy a křikem, až se lidé sbíhali. S konečnou platností v takovém sporu rozhodl strážce pořádku, buď policajt s dlouhou šavlí nebo strážník s nezbytným pendrekem.

Od trhovců se vybíraly dvojí poplatky. Jednak to byl poplatek z místa za každý den. Vybírali je zřízenci tržní policie. Dále to byl poplatek jednou za rok za zakoupené místo. Tržní policie měla přesně vypracované plány tržiště pro jednotlivé druhy zboží a podle nich místa prodávala. Tímto poplatkem si trhovce zajistil místo na všechny čtyři jarmarky. Bylo vžitým pravidlem, že policie neprodala místo jinému, dokud se jej dosavadní držitel nezřekl. Tyto poplatky tvořily značnou položku obecního rozpočtu. Stavební úřad jich používal také na čištění města po jarmarku. Když v sobotu odpoledne trhovci odjeli, zůstalo po nich množství odpadků. Tehdy nebyly k dispozici čistící a zametací stroje. Do večera anebo i v noční době se větší počet metařů postaral o to, aby v neděli nebylo po jarmarku ani památky.

Rozmístění trhovců bylo prováděno podle druhu prodávaneho zboží. Kupující tak věděli, kde který obor mají hledat. Lidově se tomu říkalo: Ještě musím jít do soukeníků, do ševců, do pláteníků, do dětského apod. Týdenní trh, který se konal na náměstí Rudé armády, bylo nutno v době jarmarku přeložit na Michalské a Blažejské náměstí. Hlavní ulice stánků byla od kraje náměstí Rudé armády až ke Kateřinské ulici. Mnoho stánků měli pláteníci. Prodávali plátno, barčety, grádle a podobné zboží. Následovaly stánky se střížným zbožím. Velké městské boudy měli trhovci se šátky. Na léto se prodávaly šátky pestrobarevné, a to jak bavlněné, potištěné, tak hedvábné a bohatě vyšíváné. Na zimu se prodávaly šátky velurové, říkalo se jim žinilkové. Stejně kvality byly i šály, které

byly tehdy v oblibě místo šátků. Dále byly stánky s nočními úbory jak pro ženy, tak pro muže. Byla tam záplava spodniček, hlavně růžových a blankytných. Některý trhovce se specializoval na zástěry, jiný na záclony a hedvábné zboží. Nechybělo gumové zboží na stoly a ochranu stěn. Velké oblibě se těšil prodej zbytkového textilního zboží. Bývala to hromada nejružnějších látek, z které si kupující vylovil, co se mu právě hodilo. U severní strany náměstí se prodávalo krátké zboží, různé stuhy, nitě, knoflíky, vlna a bavlna. Pak následovala řada stánků s dětskými potřebami, počínaje čepičkami pro nemluvnata, gymbáčky s různými nápisy, povijany, dětské prádélko až po pleny. Jinde zase prodávali krajky a krajkové podložky, hlavně paličkované, na nábytek. Za morovým sloupem byly dvě řady stánků plné ženských šatů, obleků pro děti, a to od nejlevnějších až po hodnotné. Na prostranství mezi Cézarovou kašnou a kapucínským kostelem měli místo bednáři. Prodávali škopky, díže, putny, míchadla a jiné. Prodávalo se tam krátké dřevěné zboží, vařečky, války na těsto, strouhadla na na zeli, dále také nízké stoličky na dojení, špejle a celá řada podobného zboží. Zde se prodávaly i žebře. Poblíž Občanské záložny stávali klempíři. Prodávali konve, kbelíky, okapové roury, hrotky na dojení mléka, pračky, formičky na cukroví a množství jiného zboží. V sousedství se prodávalo smaltované nádobí. Bývaly ho velké hromady. Mělo nepatrné vady a bylo velmi levné. Na rohu Lafayettovy ulice stávali prodavači uzenek. V měděném kotlíku s mosazným uzávěrem, pečlivě se lesknoucím, topili dřevěným uhlím. Prodavači byli v bílých zástěrách. Vedle stál veliký koš rohlíků. Zboží bývalo chutné a levné a proto šlo na odbyt. Zůstal-li kousek volného místa, zvláště na rohu, hned se tam postavil nějaký prodavač, třebaš dopisních papírů a obálek. Mezi stánky proudily zástupy a proto byl provoz řízen oklikou.

Na nynějším náměstí Míru, před orlojem, měli stánky soukeníci. Dojížděli hlavně z Vyškova a jejich zboží se těšilo oblibě. Kromě všech druhů látek prodávali i veliké vlněné, do jednoho se zabalila žena i s dítětem, anebo malé, kamgarnové černobílé, pepitové a tak zvané sukně. Byl to 2 m dlouhý kus látky, který se prodával na ženské sukně velmi levně, poněvadž byl zhotovován ze zbytků příze. Před radnicí, na jižní straně, měli místo prodavači punčoch, kravat, límců a drobného textilního zboží. Kravat tam bývaly celé stohy, stejně jako pleteného vlněného zboží. Toto místo před léty bývalo vyhrazeno papučářům. Jsou v Olomouci pamětníci, kteří tam nakupovali „pravé, ručně šité valašské papuče“ — které nabízel vysoký, statný výrobce Tomáš Bafa.

I kultura byla na jarmarku zastoupena. Byl to snaživý knihař Slaviček, který prodával české knihy a kalendáře. Přijížděli i prodavači obrazů. Nabízeli hlavně madony, náboženské obrazy nepatrné umělecké ceny. S oblibou se kupovaly krajiny, Věrné milování, Lešetínský kovář, Oldřich a Božena a domácí Boží požehnání.

Prostranství mezi radnicí a divadlem bylo vyhrazeno cukrářům a prodeji ovoce, hlavně jižního. Zde bylo po celý den rušno, poněvadž kupci byly hojně i děti. Čokolády byly na stáncích nakupeny celé stohy a volání — čokoláda — se ozývalo po celý den. Za pět korun byl toho celý balík. Oblíbena byla tak zvaná zlomková čokoláda. Nejen že byla velmi levná, ale bývaly v ní i kusy nejjemnějšího zboží. Ve veliké slávě byli prodavači „pravého tureckého medu“. Měli na sobě čistou bílou blůzu a na hlavě turecký fez se střípcem. Z jiného stánku se ozývalo hlučně: „fíky, fíky z Ameriky“. Bývaly jich rovněž celé hromady a celý věnec se prodával za jednu korunu. Z jižního ovoce se dále prodávaly pomeranče, límonky, burské oříšky (rašity). Hojně nabízeli datle a nesmělo chybět ani sladké dřevo. Kokosové ořechy patřily k jarmarečným zvláštnostem. Prodavač je měl nakupeny v pyramidu. Nejprve provrtal anebo prorazil silnou skrápku, dírkou vytékalo „ořechové mléko“ a dával je ochutnat hlavně dětem, ale i dospělí zvědavě ochutnávali sladkou a mdlou šťávu. Pak kladívkem skrápku rozbil, dužinu nakrájel na krajíčky a prodával. Prodával se i svatojánský

chléb. Byly to velké hnědé lusky, příjemné sladké chuti. Vedle jižního ovoce byly prodávány hrušky, švestky, jablka a nechyběly ani bečky s kvašenými okurkami. Vodu z nich, tak zvaný lák, s velkou oblibou pily děti. Někdy se objevily i hrozny. Zde bylo umístěno i mnoho stánků s cukrářským zbožím a hlavně perníkem. Kluci rádi kupovali „pendrek“, který se prodával v dlouhých trubičkách. Stejně velké oblibě se těšily cukrové špalky, které se celé dávaly do úst.

Na prodej dohlížela zdravotní policie a ta kontrolovala i nezávadnost nabízeného zboží. Prodávači sami však dbali na zevnější čistotu, poněvadž jinak by nenalezli kupce.

Rušný život byl také na náměstí Republiky. Zde bylo mnoho velkých stánků s ušitými oděvy. Nejvíce prodavačů bylo z Prostějova. Tam bylo možno nakoupit všechno oblečení pro muže. Od dětských oděvů až po palmastarové zimníky. Hodně se tu nakupovaly levné pracovní obleky. Trhovci zde dělávali velmi dobré obchody. Vedle nich byly stánky kloboučníků a čepičářů. Zboží ve velkém výběru a všech velikostech.

Mistři poctivého cechu obuvnického měli své stánky postaveny na Mořickém náměstí. Nejvíce se nabízely vysoké boty, zvané holínky. Prodávali však i obuv pro ženy a děti.

Důležitým činitelem pro zdar jarmarku bylo počasí. Když přšelo, tak jarmarečníci, kteří neměli stánky a měli zboží vyloženo na vypůjčených stolech a bednách, nemohli vybalit zboží vůbec. Když přšelo, nepřišli kupující a prodávači smutně hleděli na prázdné prostranství. Vzpomínám, jak se při jednom jarmarku strhla nad městem smršť. Plachty nad stánky bral víchr. Mnoho stánků se zhroutilo a kusy zboží se vznášely větrem v povětří. Byla to hotová hrůza. Mnoho trhovců utrpělo velké škody.

Olomoucké jarmarky, které se konaly po sedm století, v dobách dobrých i zlých, definitivně zanikly. Není důvodu, ani žádného předpokladu, že by měly být znovu obnovovány. Mladá generace již nemá žádné představy o jejich pestrosti. Zanikly tak, jako různá řemesla, a jsou nahrazeny novým způsobem prodeje. Těchto několik řádků je jen vzpomínkou na jejich bývalou slávu.

Použité prameny a literatura:

V. NEŠPOR: Dějiny Olomouce.

Padesát let společenstva maloobchodníků v Olomouci 1884—1934.

Osobní vzpomínky: Inž. Jos. Kšíř, Rudolf Giesl, nadstrážník; Jos. Kutal, natěračský mistr.

Bohuslav Smejkal:

HISTORICKÉ FONDY STÁTNÍ VĚDECKÉ KNIHOVNY V OLOMOUCI

(K výstavě, pořádané v říjnu až prosinci 1966 ve Vlastivědném ústavu v Olomouci)

V materiálech k dějinám Státní vědecké knihovny v Olomouci, která v roce 1966 oslavila 400 let svého trvání, je mnoho dokladů o úzkém vztahu knihovny k staré i obnovené olomoucké universitě: V letech 1568—1773 byla knihovna součástí jezuitských škol, po tereziánských a josefínských rozhodnutích sloužila sice též širší veřejnosti, zůstala však ve svazku olomouckého lycea (od roku 1827 university). Po zrušení university v roce 1860 měla c. k. studijní knihovna určitou samostatnost, dozorem však byl pověřen děkan bohoslovecké fakulty. Teprve po národním osvobození v roce 1918 se knihovna stala samostatným zařízením ve správě ministerstva školství a osvěty. V určitých obdobích byla i značně závislá ve svém působení na počtu čtenářů z řad učitelů a studentů olomouckého vysokého učení.

Hodnota knihovny je dána především počtem a kvalitou jejího fondu. Po založení knihovny se proto biskup, kanovníci a jezuitský řád starali, aby fond její byl co nejbohatší. J. P. C e r r o n i zaznamenal ve svém rukopisném díle¹⁾ jména mnoha mecenášů, kteří pamatovali na olomouckou knihovnu odkazy vlastních knihoven nebo penězi. Neblahý zájem o bohatý fond olomoucké knihovny se projevil i u švédského okupačního vojska (v letech 1642—1650) a v nedávné minulosti (po roce 1918), kdy se jednalo o převedení knihovního fondu do Brna, do nově zřízené Zemské a universitní knihovny. V prvním případě byla ze starého fondu zachráněna pro Olomouc jen nepatrná část, v druhém případě — kdy šlo především o fondy, které knihovna získala z moravských klášterních knihoven v letech 1775 a 1786—1790 — byly tyto historické fondy pro Olomouc, po dlouhých parlamentních jednáních, zachovány.

Historický fond Státní vědecké knihovny v Olomouci má dnes více než 100.000 svazků. Unikátní povahy je 1448 svazků kodexů rukopisného fondu; pozoruhodný nejen svým počtem, ale i obsahem je fond prvotisků z 15. století o více než 1800 svazcích. Ve fondu starých tisků z let 1501 až 1800 má Státní vědecká knihovna v Olomouci literaturu, která připomíná svým obsahem a dobou svého vzniku mnohé události z dějin společenských a přírodních věd našich a jiných zemí.

Ve světové literatuře nacházíme četné studie o celém historickém fondu olomoucké knihovny nebo o jednotlivých jejích literárních památkách. O známost těchto památek se zasloužili již v 18. století Josef Dobrovský a J. A. Karmášek.²⁾ Dokladem zájmu o olomoucký historický fond jsou i početné exkurse odborných zájemců ze zahraničí. Úplný soupis rukopisného fondu SVK v Olomouci dokončují pracovníci ČSAV — Komise pro soupis rukopisů v Praze;³⁾ zato soupis prvotisků byl již dvakrát publikován tiskem (v roce 1901 a 1956).⁴⁾ Staré tisky jsou evidovány pouze v rukopisných svazkových a listkových katalogích, založených koncem 18. století.

Veřejnost se mohla dosud seznámit na různých výstavách v zahraničí a u nás jen s jednotlivými vzácnými památkami olomoucké knihovny. Proto bylo rozhodnuto, aby u příležitosti 400. výročí vzniku knihovny byla uspořádána velká výstava, na níž by byly soustředěny v největším počtu pozoruhodné literární památky z fondů knihovny. Výběr a popis exponátů pořídili pracovníci knihovny (B. Smejkal), projekt a instalaci výstavy zajistil Vlastivědný ústav v Olomouci (inž. arch. A. Volejníková). Výstava byla záměrně situována do velkého výstavního sálu Vlastivědného ústavu. V tomto sále — adaptovaném z lodi bývalého kostela klarisek — byla knihovna umístěna v letech 1787 až 1907, tedy plných 120 let.⁵⁾ Zde pracovali knihovníci J. A. Hanke, J. A. Karmášek, M. V. Voigt, T. J. Povondra, G. Schreiner, F. X. Richter, J. Šilhavý, F. Skyba, A. Müller, J. Š. Hausmann a W. Müller — a samozřejmě jejich spolupracovníci, skriptorové a sluhové.⁶⁾

Střed výstavní místnosti byl vyhrazen nejvzácnějším exponátům — rukopisům, oba zúžené závěry místností prvotiskům a starým tiskům. Všechny exponáty byly umístěny ve více než 80 vitrínách. Působivého účinku bylo dosaženo zajímavým seskupením vitrín, na několika místech byly mezi ně vloženy panely s fotografickými zvětšeninami rukopisných miniatur. K zajímavostem expozice patřila imitace dobového čtecího pultu se stoličkou, glóby — umístěné kdysi rovněž ve starém knihovním sále, a v neposlední řadě z magnetofonového pásku reprodukované antifony, nazpívané mužským sborem. Poblíž gotických iluminací rukopisů byla umístěna plastika gotické Madony šternberské.

Literární památky mající kodexovou podobu, mohou v expozici ukázat jen zlomek své výtvarné výzdoby. Ve vitrínách musí být otevřeny jen na jediném místě, takže návštěvník výstavy si nemá možnost prohlédnout další stránky, popřípadě výzdobu vazby kodexu. Olomoucká knihovna získala během svého trvání mnoho svazků, v nichž je vazbou spojeno v jeden celek několik tisků. U mladších tisků

lze rozrušit tento mnohdy obsahově nesourodý celek, není však možné takto postupovat u historických fondů — opatřených majetnickými a jinými vpisky, historickou vazbou apod. Tento nedostatek se snažili pořadatelé olomoucké výstavy částečně odstranit tím, že v části, v níž byly vystaveny rukopisy, byly promítány barevné diapozitivy těch folií s knižními drobnomalbami, které si návštěvník nemohl prohlédnout v originále. V části, v níž byly instalovány staré tisky, byl konvolut zpravidla otevřen na místě textově nebo výtvarně nejzajímavějším. Název výstavy „Z pokladů Státní vědecké knihovny v Olomouci“ naznačoval, že jde o působivou podívanou po bohatství jedné knihovny našeho státu. Výběr exponátů nebyl omezen na užší časová období, nebyly vytvářeny ani tematické celky, nebyla sledována činnost jednoho skriptoria nebo jedné tiskárny. Vodítkem při výběru exponátů byla literatura, publikovaná o fondech olomoucké knihovny.⁷⁾ Katalog výstavy nebyl vydán, u každého exponátu byl totiž přesný popis. Popisné lístky jsou zachovány pro odborné zájemce v knihovně. Čtyřbarevný plakát, tištěný ofsetem, navrhl O. Lenhart s použitím barevné fotografie J. Juryška. Na plakátu je reprodukován otevřený rukopisný kodex Bible boskovské na místě, kde začíná text Nového zákona, s krásnou miniaturou Kristova narození. Pro návštěvníky výstavy byl vydán soubor 11 reprodukcí nejzajímavějších miniatur z rukopisů a dřevorezů z prvotisků knihovny. K souboru byl připojen tištěný text zahajovacího projevu k otevření výstavy.

Pro část, v níž bylo vystaveno 48 rukopisů z 11. až 18. století, byly vybrány především exponáty iluminované. Do čtyřech vitrín byly vyčleněny čtyři mimořádně zajímavé rukopisy:

Evangelář zábrdovický — s latinským textem čtyř evangelí, napsaných na pergameni karolinskou minuskulí — z konce 11. století — nejstarší rukopis knihovny; *Bible olomoucká* — rukopisná dvoudílná bible první recenze z roku 1417 — nejvýznamnější bohemikální památka olomouckého rukopisného fondu; rovněž česky psaná *Bible boskovská* z let 1420—1430 — kodex s nejpůsobivějšími knižními malbami, připomínajícími výzdobu Bible antverpské; *Antifonář loucký* z roku 1499 — největší kodex knihovny — doklad českého umění iluminátorského z doby renesanční.

Ostatní rukopisy byly ve vitrínách řazeny podle data svého vzniku. Překvapením pro mnohé návštěvníky byly dva gotické rukopisy *Expositio hymnorum* (z let 1360 až 1370) a *Pseudoaugustinův De Spiritu et anima* (14. století) — pocházející z kláštera kartuziánů v Dolanech u Olomouce. Byla to jen malá ukázka ze souboru 53 rukopisů, které vznikly v tomto klášteře, a které jsou dnes ve fondu olomoucké knihovny.⁷⁾ O dalších 60 rukopisech, rovněž uložených v knihovně, se dá předpokládat, že také patřily tomuto klášteři. Vrcholné umění gotického knižního malířství obdivoval návštěvník na několika celostránkových malbách, uvádějících část mešního kanonu v *misálech* z konce 14. a počátku 15. století. Vybranými ukázkami byl zastoupen i *fond rukopisů-bohemik*, jež koncem 19. století popsal Václav Tille.⁸⁾ Vystaveny byly rovněž všechny rukopisy z *husitského období*, jejichž soupis pořídil Bohuš Vybíral.⁹⁾ Z celého souboru připomeňme dva nejvýznamnější rukopisy: konvolut *Husových spisů* — pěti traktátů z poloviny 15. století (signatura M 34) a sborník 11 traktátů Petra Chelčického, rovněž z poloviny 15. století. V této části výstavy byly i *autografy* Filipa Melanchtona a Sebastiana Münstera, *hebrejská tóra*, některé rukopisy, pocházející z knihovny Žerotínů v Bludově, *Spíšská kázeň* z 2. poloviny 15. století — významný doklad k dějinám slovenské literatury. V závěru této části byly vystaveny rukopisy pojednání Prokopa Diviše, vynálezce bleskosvodu, které byly olomoucké knihovně předány po zrušení kláštera v Louce u Znojma (koncem 18. století) a čtyři svazky *barokních skicářů*, obsahující větší množství kolorovaných kreseb. Skicáře nebyly dosud odborně prozkoumány, pocházejí však z kláštera olomouckých augustiniánů, patrně z dílny jeho převora Antonína M. Lublinského.

Z početné sbírky prvotisků evropské provenience byly pro výstavu vybrány

především tisky, které vznikly v Mohuči, ve Štrasburku a v Benátkách, pak v českých městech. Vystaveny byly i čtyři známé prvotisky, vytištěné kočovými tiskaři v Olomouci. Ze 44 exponátů této části je nutné se zmínit o prvotisku z roku 1467, *Augustina Aurelia De arte praedicandi*, který v Mohuči vytiskl Guttenbergovi vyučenci Fust a Schöffer, o olomouckém misálu, vytištěném na pergamenu v roce 1488 v Bamberku, o německém kalendáři na rok 1496, vytištěném v Augšburku, o benátském tisku *Dantovy Božské komedie* z roku 1493, o prvotiscích děl řeckých a římských básníků. Z 36 známých českých prvotisků byly ve vitrinách především: *Bible kutnohorská*, vytištěná v roce 1489 Martinem z Tišnova, *česká bible* — vytištěná Janem Kampem v Praze roku 1488 a český překlad *Zlaté legendy Jacoba de Voragine* z dílny téhož tiskaře.

Ve třetí části výstavy Z pokladů Státní vědecké knihovny v Olomouci, v níž bylo vystaveno 131 starých tisků, bylo velmi obtížné rozhodnout, zda se řídit v uspořádání obsahem tisků, zemí a místem jejich vzniku nebo dobou jejich vzniku. Z velikého množství tisků, jež vznikly ve třech stoletích, byly proto vybrány tisky, které by dokumentovaly významné historické události, byly pozoruhodné svým typografickým a výtvarným pojetím, osobou autora nebo tiskaře. Pozornost byla též věnována tiskům olomoucké proveniencí.

Větším počtem exponátů byla zastoupena náboženská literatura reformační a protireformační: *Lutherův překlad biblického textu*, *Erasma Roterdamského Nový zákon*, *Husova Postilla*, *Bible kralická*, jedno z mnoha vydání bible z Melantrichovy tiskárny, vatikánské vydání bible, tzv. *vulgata*, *Index librorum prohibitorum*, *Koníášův Klíč* aj. Z lékařské literatury byly vybrány spisy *Avicennovy*, *dobové injekční a morové řády*, *česká Kniha lékařská Jana Černého* z roku 1517 atd. Početný byl soubor tisků z oboru historie: *J. P. Abelina Theatrum Europaeum*, *M. Meriana Topographia*, *P. Stránského Respublica Bohemiae*, *V. Hájka z Libočan Kronika česká*, *historické spisy Balbínovy*, *Pešinovy*, *Beckovského*, *Paprockého*, *Pelcloy* aj. Mimořádnou pozornost budily rozměrné atlasy, obdivuhodné výtvary ryteckého umění, vydávané v 17. století v Amsterdamu bratry Blaeuovými; dále *encyklopedická díla* (např. francouzská encyklopedie, vydaná v r. 1791), *Komeniana* z fondu olomoucké knihovny, *právní normy královské, zemské a městské*. Nechyběla ovšem ani díla z literární historie, jazykovědy a přírodních věd té doby. Z olomouckých tisků byly do expozice zařazeny *ukázky předbělohorských tisků*, některé *doktorské práce*, podané na olomoucké universitě, a nejstarší *olomoucké nořiny*.

Krátkodobou výstavou bylo dobře reprezentováno kulturní bohatství, které bylo soustředěno během čtyř století do fondů olomoucké knihovny, druhé nejstarší knihovny vědeckého a veřejného charakteru v našich zemích. Je si jen přáteli, aby tato knihovna byla i v budoucnu „*svědkem života a myšlení dávných generací, rádcem a pomocníkem na kterémkoliv úseku moderní vědy, techniky a kultury, i ukazatelem nových cest a objevů*“ — jak znělo motto úspěšné výstavy Vlastivědného ústavu v Olomouci.

P o z n á m k y :

¹⁾ CERRONI, J. P.: Versuch einer Beschreibung vorzüglicherer Bibliotheken älterer und neuerer Zeit in Mähren. III. Geschichte der öffentlichen Bibliothek an dem Lyzeum zu Olmütz. Rukopis z let 1802—1820. Státní archiv Brno, Sbírka Cerroniho G 12, část I., čís. 30.

²⁾ DOBROVSKÝ, J.: Ueber den ersten Text der Böhmischen Bibelübersetzung, nach den ältesten Handschriften derselben, besonders nach der Dresdener. = Neuere Abhandlungen der königlichen Böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften. 3. Bd. Diplomatisch-Historisch-Literarischer Theil. Str. 243. — KARASCHEK, J. E.: Merkwürdigkeiten der Olmützer Lyceumsbibliothek. = Allgemeines europäisches Journal. 1794—1798.

³⁾ Univ. prof. dr. M. Boháček a univ. prof. dr. F. Čáda. — Informace o rukopisném fondu olomoucké knihovny podává zatím publikace PETRŮ, E.: Z rukopisných sbírek Univerzitní knihovny v Olomouci. Praha 1959. 101 s., 76 obr. příl.

⁴⁾ SCHUBERT, A.: Die Wiegendrucke der k. k. Studienbibliothek zu Olmütz vor 1501. Olmütz 1901. 690 s. — LOUDA, J.: Soupis prvotisků Universitní knihovny v Olomouci... Praha 1956. 368 s., obr. příl.

⁵⁾ O dějinách sálu píše BURIAN, V.: Příspěvky ke stavebním dějinám velkého výstavního sálu olomouckého muzea. = Zprávy Vlastivědného ústavu v Olomouci, červenec 1960, č. 87, s. 113—117, 2 obr.

⁶⁾ Podrobnější údaje o dějinách knihovny v publikaci SMEJKAL, B.: Státní vědecká knihovna v Olomouci 1566—1966. Olomouc 1966. S. 3—22.

⁷⁾ O souboru rukopisů z kartuziánského kláštera v Dolanech píše PETRŮ, E.: Regionální prvky rukopisů a jejich význam pro literární historii. = In: Knihovna. Vědecko-teoretický sborník, 3, 1962, s. 59—78.

⁸⁾ TILLE, V.: Seznam českých rukopisů c. k. studijní knihovny v Olomouci. = Věstník České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění (Praha), 4. 1895, s. 437—449, 492—504.

⁹⁾ VYBÍRAL, B.: České husovské rukopisy c. k. studijní knihovny v Olomouci. = Časopis Vlasteneckého spolku musejního, 31, 1914, s. 103—138.

Jiří Martinek:

KOSTELECKÉ VINOHRADY NA KOSÍŘI

Moravské vinařství, které se dnes ztotožňuje s pojmem jižní Moravy, obsahovalo ve středověku daleko větší plochu země, ba dosahovalo až do podhůří Jeseníků. Když 4. března 1371 litomyšlský biskup a držitel šternberského panství Albert ze Šternberka zakládá ve městě Šternberku klášter, obdarovává ho mezi jiným i vinicí.¹⁾ Kde se tato vinice rozkládala, nevíme, ale roku 1507 poznáváme vinohrad ve vsi Moravská Ulice u Šternberka (dnes součást města), který tvořil značnou část katastru této vsi a drželi ho usedlíci odtud i z města. Jelikož tento vinohrad nebyl v oné době v rukách jednotlivce a podléhal poplatkům šternberské vrchnosti, muselo se hospodářství na něm řídit nějakými předpisy, které se asi mnoho nelišily od nejstaršího moravského viničního práva kroměřížského z roku 1281, zavedeného pro tamní vinici zakladatelem, olomouckým biskupem Brunem roku 1266.²⁾ K roku 1613 zaznamenávají se vinohrady v Hradečné u Uničova,³⁾ snad nejsevernější vinice na Moravě.

Šternberským vinohradům jsou nejbližší vinohrady na jižních a jihovýchodních svazích hanácké hory Kosíře na katastru Kostelce na Hané, Stařechovice, Čelechovice, Smržlice a Držovice. Spravovány však byly ve dvou celcích, v dílu kosteleckém a smržickém. Pro každý z nich byly vypracovány správní řády, tzv. viničné horenské právo. Pro díl kostelecký známe toto právo z roku 1558⁴⁾ a z téhož století i pro díl smržický.⁵⁾ Doba jejich vzniku a zániku je téměř shodná, ale jejich historie a lidé kolem nich různí a v našem článku se budeme krátce zabývat vzpomínkami na díl vinic, spravovaných z Kostelce na Hané.

Vinohrady na Kosíři (na hoře Kašné a Kučné) byly ve 14. století v majetku plumlovské vrchnosti pánů z Kravař a užítkem z nich obdaroval 1. listopadu 1391 Petr z Kravař augustiniánský klášter v Prostějově. Za husitských válek vinohrady zpustly tak, že je neobnovil ani tak dobrý hospodář, jako byl Vilém z Pernštejna (1475—1521). Teprve jeho vnuk Vojtěch z Pernštejna (1532—1561) na radu svého hejtmána plumlovského panství Albrechta z Konice daroval v neděli před sv. Kateřinou roku 1558 se všemi právy (vyjma myslivosti) pusté vinohrady na Kašné a Kučné hoře kosteleckým hospodářům za roční ourok 10 zl. 10 grošů a 2 a půl denáru, splatný o sv. Jiří a sv. Václavu. Darovací listinou dovoluje nákladníkům (t. j. majitelům vinohradu) vinohrad vinnými keři a ovocnými stromy znovu osadit k jejich dědičnému užítku. Rozdělení vinohradu na podíly se ponechává Kosteleckým. Tím právně zanikl nárok na užitek (stejně dávno už pochybený) prostějovskému klášteru. Pernštejn dává současně vypracovat pro kostelecký vi-

nohrad horenská práva „Artykulové práv Aglištejnských pro Kostelec“⁶⁾ o 38 člancích.

Artykuly jsou zpracovány podle nějaké obecné předlohy, protože v celku, až na formulaci a nějaké detaily, souhlasí s horenským právem smržickým.⁷⁾ Zde jsou stanoveny povinnosti a práva „horného“, jakožto nejvyšší osoby v místě s právem i rozsudku hrdelního, pak jeho zástupce „horníka“, jednotlivých držitelů vinohradu čili „nákladníků“. Zvýšená pozornost je věnována právům, více však povinnostem „vincoura“ (z německého Winzer, vinař), jakožto předního dělníka a zručného vinaře, pak „hotaře či hutaře“ ve funkci hlídače vinohradu (z německého Hütter). Celé viniční či horenské právo je ojedinelým právem, svěřeným do rukou vesnickým horenským sousedům s pravomocí trestat i na hrdle. Je udělováno buď vrchností (jako v tomto případě) nebo panovníkem. Je to výsada nemalá a tresty vysoké, zejména pro krádeže. Kradl-li plody vinice vincour, trestal se na penězích (čl. 8; Smržice, čl. 7 — hrdlem propadnutí); kradl-li však hotař, propadá hrdlem a presoval-li víno z ovoce z vinohradu, pak zaslouží šibenici i s hospodářem, u něhož presoval (čl. 19); kradl-li někdo jiný nebo i jen měl úmysl krást, pak měl být utracen, zaslouží si být oběšen (čl. 18). Prodej nebo zničení stromu na vinohradu trestá se pokutou, vypovězením z hory a vězením u vrchnosti (čl. 16). Prodej vína nákladníkem bez vědomí horného značí propadnutí devíti desetin ročního výtěžku ve prospěch vrchnosti (čl. 27; Smržice, čl. 27 — k tomu vypovězení z dědiny). Okrádal-li nákladník sousedův díl „pak hrdla se zbavuje, nýbrž i na roště pečen býti má“ (čl. 17).

Artykuly co do trestů vypadají hrozně, ale sousedé byli k sobě (asi z vypočítavosti) milosrdní. Když Jakub Crhák na vinohradě otrhal Antošovi Kučerovi hrušky a byl při pychu přistižen, pak oběšen nebyl (čl. 18), ale jenom napomenut s výstrahou přísného trestu, opakoval-li by svůj čin. Když roku 1731 hašteřiví nákladníci Josef Habicher a Ignác Kolmý z Plachého mlýna byli předvoláni před horenské právo, aby se zodpovídali za různice, které ve vinohradu vyvolávají, muselo se před právo nuceně předvést několik nákladníků. Nejenže nepropadli každý (čl. 12, 37) devíti groši, ale byli postiženi jen pohrůzkou z peněžitého trestu pro příště. Roku 1764 (8. 5.) dalo se horenské právo upokojit jedním vědrem piva, když tři majitelé klučí neoprávněně používali cestu přes vinohrad Jana Dokoupila. Toto pohoštění bylo jistě lacinější než 10 českých grošů pro každého z viníků a pohoštěný Dokoupil dovolil pak používání této cesty na věčné časy. Pro kostelecký vinohrad nepřišel nikdo při tolika zaznamenaných trestech o hlavu a také nikdo nebyl pečen na rožni.

Vinohrad poskytoval také právo asyly jako kostel. To zajišťuje čl. 13: kdo by v sebeobraně svého nepřítele zranil nebo zabil a nemaje jiného bezpečného místa utekl se do vinohradů, pak používá, až na další jednání, ochrany horenské Obce.

Horenské Obci předsedal horný se svým zástupcem horníkem (podhorný), volení vždy jen na rok. Oni vedli evidenci nákladníků, rozměry vinných dílů, stanovili ceny vína a práce na viničích, zaznamenávali výtěžky a spolu se šesti nákladníky ve funkci horenských konšelů urovnávali spory a soudili přestupky proti horenskému právu. Funkce horného byla placená a jeho příjem plynul z pokut, poplatků za odhady pozemků, za licitace, za povolení prodeje vína a vinič. Cizí kupec vinohradu dával Obci k počtě bečku piva, domácí jen vědro (usnesení z 31. května 1750). Nástup svého úřadu horný zahájil předepsanou přísahou.

Majitelé dílů — nákladníci — byli dvojího druhu a práv. Ti, kteří vlastnili nějaký nemovitý majetek, byli plnoprávní a mohli si samostatně najímat viničné dělníky, kdežto podruhoví — majitelé vinohradu — tohoto práva neměli. Nový nákladník (třebas i dědic vinice) na základě zapsaného kupu u vrchnosti byl horenskou Obcí přijímán na valné hromadě a po rukojemství dvou dobrých sousedů a zaplacení zápisu a pohoštění byl přijat po složení přísahy do horenské Obce. Počet kosteleckých vinohradníků byl proměnlivý:

r. 1590	na	Kučné h.	39 nákladníků . . .	43 vinohradů
		Kašné h.	31 nákladníků . . .	37 vinohradů
1630, 1637		Kučné h.	49 nákladníků	
		Kašné h.	23 nákladníků	53 vinohradů
1829	na	obou horách	91 nákladníků (27 z Kostelce, 29 ze Stařečovic, 32 z Čelechovic, 2 ze Smržic, 1 ze Služina).	

Pěstování vinných keřů, veškerá manipulace s hrozny a vínem bylo svěřeno vincourům, které si plnoprávní nákladníci najímali sami, neplnoprávným je obstarávalo právo. Vincour byl zkušený vinař a kvalita vinice a vína odpovídala jeho zkušenostem. Proto podléhal nejen svému zaměstnavateli, ale i horenskému právu. Veškerá tíha ve vedení vinohradu ležela na něm. Podle čl. 1. předpisu „Vincourům správa a naučení“ byl povinen pracovat od slunka do slunka s přestávkami půl hodiny při snídani a svačině a hodinou při obědě. Všemi 11 články předpisu je mu vyhrožováno peněžitými pokutami a i vězením za neplnění svých povinností. Proto při nástupu své služby skládá před horenským právem přísahu.

Nákladníci najímali k ruce vincourům vinaře. Tito dělníci, pokud nebyli trvale najati a nebyli místní, odcházeli na zimu do svých domovů. Pracovali denně podle potřeby, při lisování hroznů i v noci a podle toho dostávali plat. Z nich se rekrutovali vincouři a v kosteleckých vinných registrech je dosti záznamů o škodách na vinicích, způsobených nedoučenými vincouři (ba byli jimi i fejlíři při vinařích, t. j. pomocníci vinařů), kteří nerozeznají révu muškátovou a dobrý keř brynštový od prchlíny.

Vinohrady byly místem, kam neodpovědná osoba nesměla vkročit ani ve dne, natož pak v noci. Sami hlídači — hotaři — nesměli do vinohradu vkročit dál jak na tři kroky, mohli se pohybovat jen po rumách (meze mezi jednotlivými díly), jejich ženám, nesoucím jim jídlo, byl vinohrad tabu. Hotaři byli do služby zjednávaní horenskou Obcí, podrobeni přísaze a všech 12 článků předpisu „Zprávy hotařům, kterak se chovati mají“ jim nějak vyhrožuje, ba i ztrátou hrdla. Jsou najímáni od jara do zamrznutí a na jejich plat přispívají všichni nákladníci. Hotař Ondřej Svačina dostává roku 1751 ročně 8 zl., Václav Čaba pak 9 zl.; Leopold Pírek 1753 ročně 8 zl. a z každého vinohradu pecen chleba a vdolek a za hlídání klučí 3 zl. Totéž měl příštího roku i hotař Lisický, ale Antošovi Kučerovi se muselo přidat ještě po jednom vdolku o sv. Duchu a kosteleckých hodech.

S přípravou vinobraní se začalo brzy po sv. Václavu podle zásady „které víno hned po sv. Václavě nestrojí se k směkání (měknutí — pozn.), tož již z těžkosti zralé bude“. Nádobí a lis vymývány, sudy vypalovány, slanou vodou vymývány, uhlím a kadidlem vykuřovány. Jelikož lidí ke sbírkám hroznů bylo málo, obecní rychtář honil do roboty i vandrovní lenochy a pobudy. Pak není divu, že v horenských registrech nacházíme stížnosti, že hrozny k lisu jsou přinášeny s mouchami, vosami, polními štěnicemi, housenkami, mravenci, pavouky, ještěrkami, žábami a všelikými červy, pak kaménky a velkými bramborami. Hrozny jsou pokryty ptačím trusem a nehašeným vápnem. Registra si také stěžují, že chlapi nemytýma nohama v kádi víno tlačí. Stačilo však do lisu nebo kvasící šťávy přidat šalvěj k výrobě muškátového vína, pelyňku na víno lékařské, kořene benediktového, cíváru a jiných přísad a kostelecké šenky měly bohatý výběr prvotřídních vín různé příchutí. Díky Vilémovi z Pernštejna měl každý kostelecký nákladník právo šenku ve svém domě a sklad vína ve sklepích pod nynějším Starým domem nebo ve vlastních sklepích. Takové se podnes pod číslem 118 a 122 zachovaly.

Kostelecké vinařství mělo své slavné i chmurné doby. Kníže Karel Eusebius z Liechtensteina zrušil Kostelci roku 1636 výsadu svobodného šenku, takže nákladníci museli svůj výtěžek prodat a víno do obecního šenku kupovat z pan-

ských sklepů na Plumlově. Tímto procesem a třicetiletou válkou vinohrady na Kučné a Kašné hoře pustly a révu postupně nahrazovaly ovocné stromy. Patent císaře Josefa II. z 11. června 1784 správa vinohradů byla přenesena do rukou vrchnosti a za plumlovského hejtmana Jana Zelinky byla u vrchnosti roku 1788 založena „Kniha horní vinohradů při městečku Kostelci“. Horenské právo ztratilo soudní pravomoc. Vinohrady na Kosíři braly v půli minulého století za své a rolníci pěstovali víno jen na rumách mezi svými ovocnými sady. Okleštěné horenské právo kostelecké však trvalo dál a posledním horným byl v letech 1881—1890 krejčí a domkář František Štěpánek. Roku 1896 peněžní poplatky podle horenských práv zanikly a ourok se změnil na pozemkovou daň. Tím kostelecké horenské právo docela zaniklo.

V šedesátých letech minulého století obnovili pěstování vína nákladníci z Lutotína na rumách jižního svahu Kostelecké hory za Lutotínem, ale to již byl labutí zpěv vinohradů. Před druhou světovou válkou jen šest „vinohradů“ poskytovalo kosteleckým usedlíkům užitek stromů a trávu. A tak jen nápis na staré katastrální mapě a divoká vinná réva na Kosíři hlásá zašlou slávu kosteleckého vinařství.

P o z n á m k y :

¹⁾ CDM. X, č. 111.

²⁾ Jaroslav POŠVÁŘ: Moravské právo hor viničných (ČMM. 1951, 120—183).

³⁾ Bohumil BALCÁREK: Vinohrady v Hradečném blíz Uničova (Selský archiv, IV/1905, 190).

⁴⁾ J. OPLUŠTIL: Horenské řády (SA. VI/1907, 81—93); POŠVÁŘ, l. c.

⁵⁾ F. J. RYPÁČEK: Smržické právo horenské (ČMM. 1892, 35—39); František NOSEK: Práva horenská (SA. IV/1905, 65—78).

⁶⁾ Aglíštejn (též Fugelštejn) je vlastně hrad Falkenstein v Dolních Rakousích na moravském pomezí (12 km jižně Mikulova), jehož viničním právem se podle staré zvyklosti řídilo dlouho moravské vinařství a tam bralo naučení. Později, aspoň jak víme pro vinařství smržické, bralo se naučení v Olomouci. — Kostelecká horenská práva jsou zapsána v knize trhovských smluv a vinohradských register pro Kostelec na Hané v obecním archivu městečka. Řád a předpisy pro vincoury a hotaře s předepsanými přísahami jsou publikovány J. Opluštěm, l. c.

⁷⁾ NOSEK, l. c.

Všechny snímky (foto J. Juryšek) na obálce jsou z výstav, instalovaných v roce 1966 ve Vlastivědném ústavu v Olomouci a z fotoarchivu našeho ústavu:

1.—3. V říjnu 1966 byla ve VÚ instalována výstava „Z pokladů Státní vědecké knihovny v Olomouci“, kterou výtvarně připravila arch. A. Volejníková.

U příležitosti výročí 400 let trvání byl Státní vědecké knihovně v Olomouci dne 18. 10. 1966 propůjčen Řád práce za zásluhy o rozvoj knihovnické práce a za vzorné služby vědeckým a odborným pracovníkům. Vyznamenání převzal ředitel knihovny M. Nádvorník.

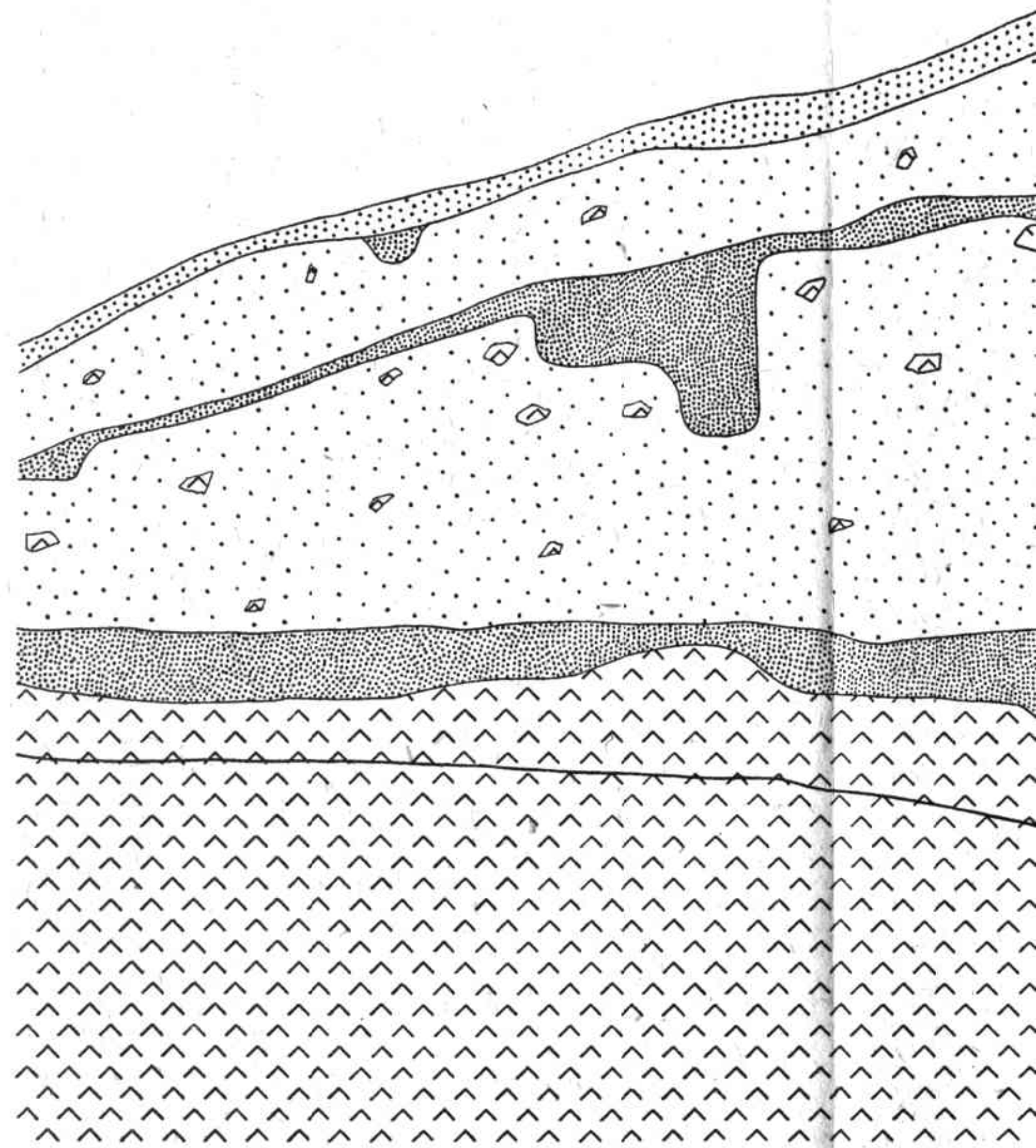
4.—5. V prosinci 1966 byla ve VÚ instalována výstava „Lidové umění na Hané v XIX. století“, výtvarné řešení arch. A. Volejníková.

6. Z výstavy „Iluminované rukopisy“, uspořádané v prosinci 1966 ve spolupráci s okresním archivem v Olomouci; výtvarné řešení arch. A. Volejníková.

Zprávy Vlastivědného ústavu v Olomouci, vydává VÚ Olomouc, náměstí Republiky 6. Řídí dr. Boh. Šula, grafická úprava Ot. Lenhart. — Tisknou Moravské tiskařské závody, n. p., prov. 12, Olomouc, Leninova 15. — Povoleno OŠK ONV Olomouc, čj. škol/456-6-20/65-Šn.

© Vlastivědný ústav Olomouc.

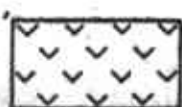
T-05*70138

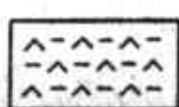
V

1

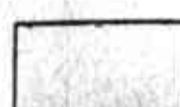
2

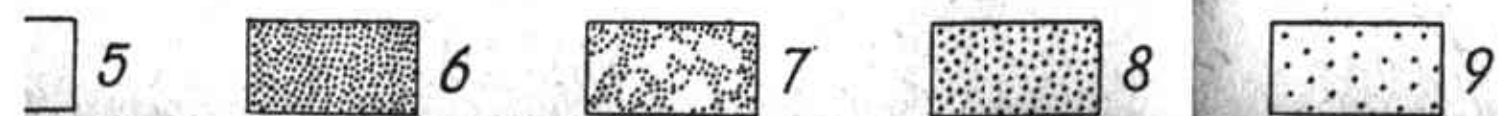
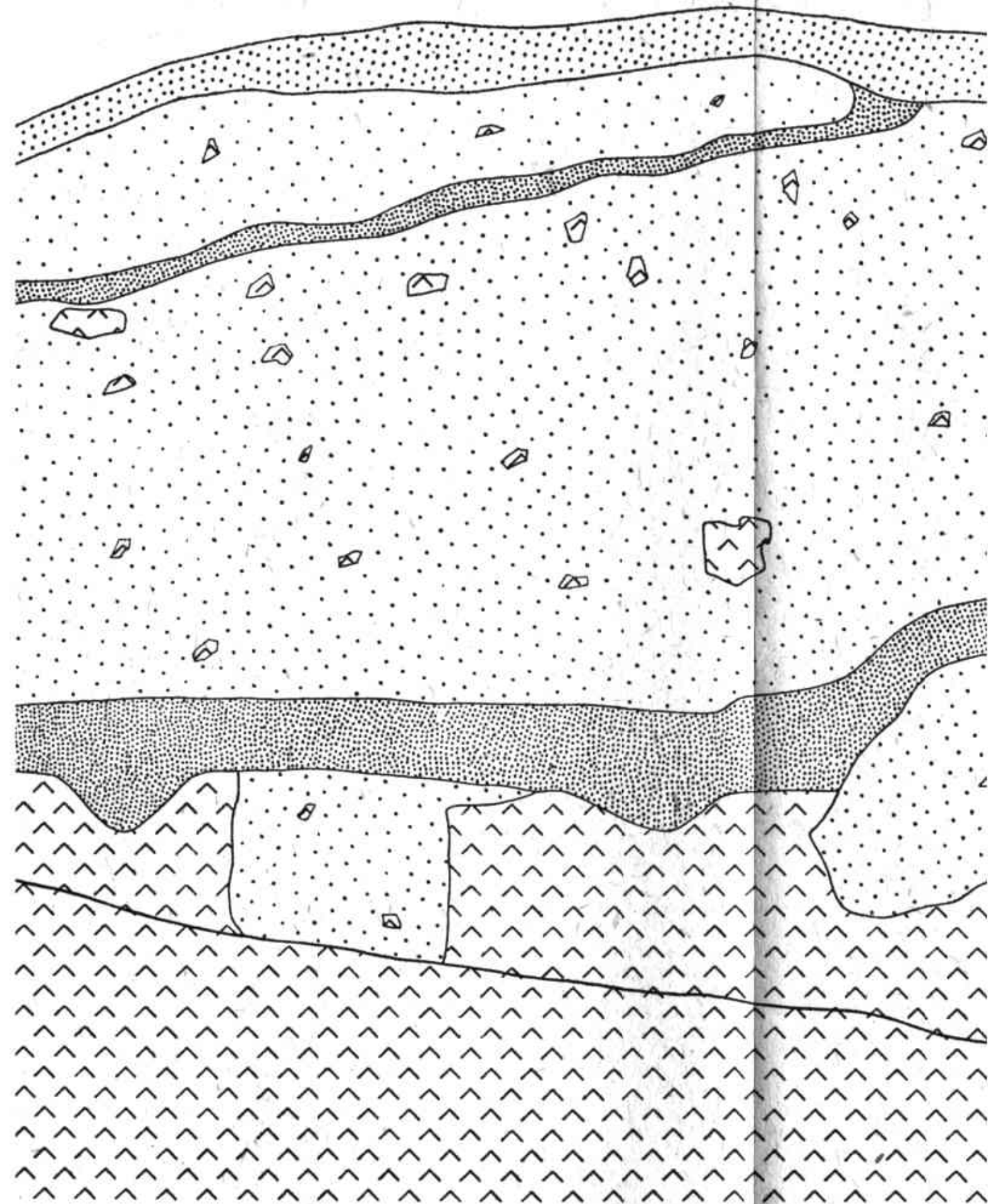
3

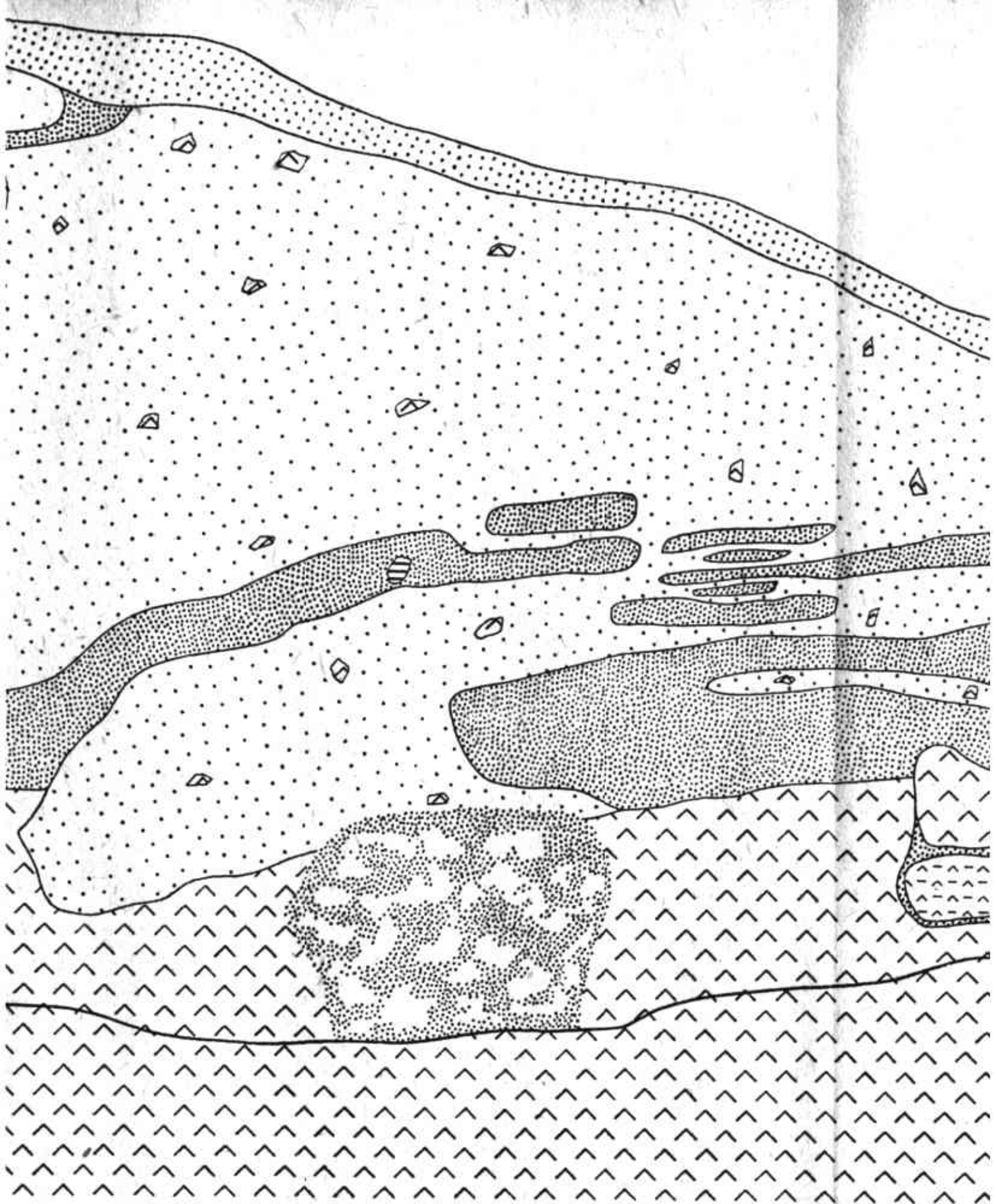

4

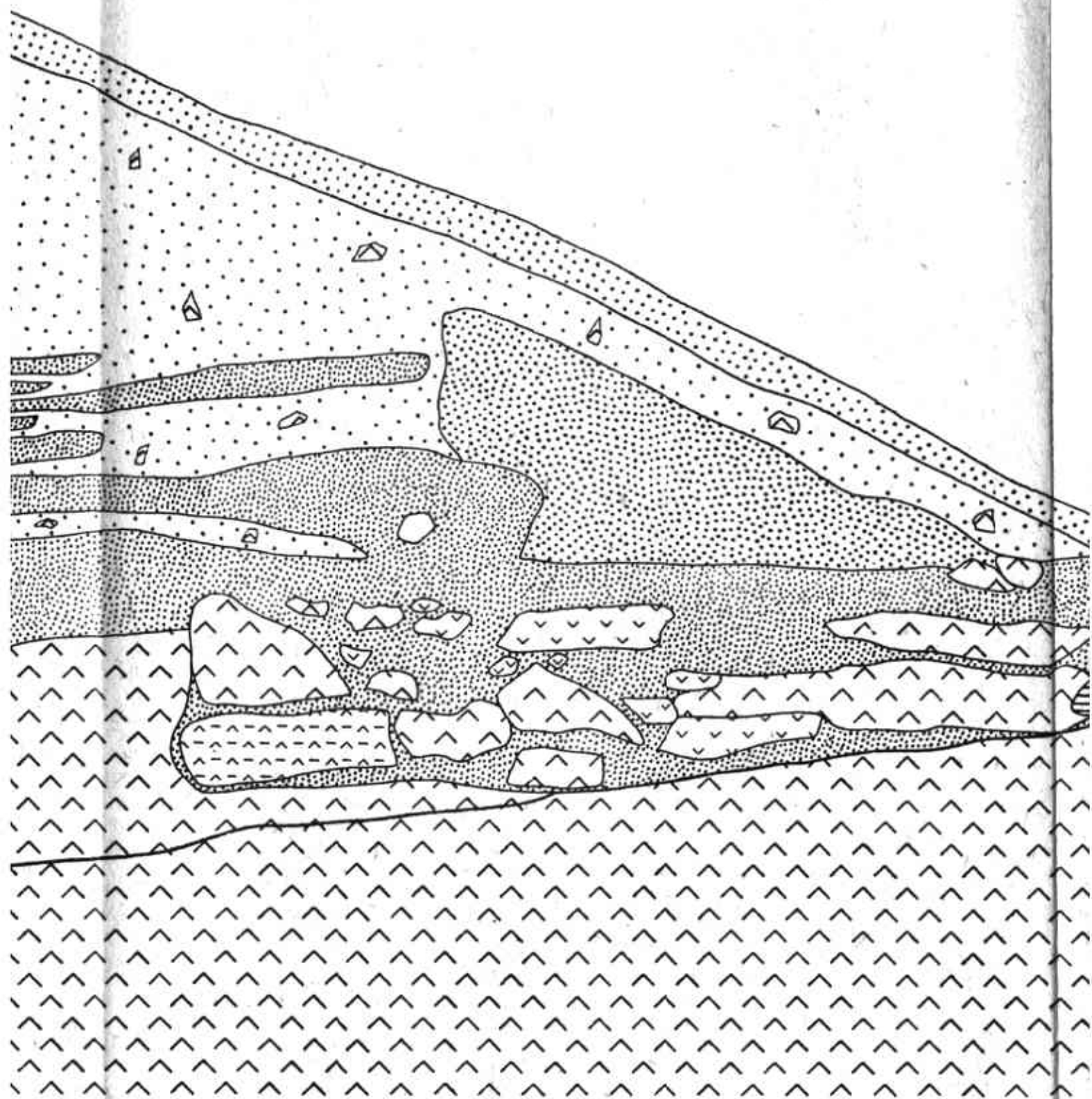

5

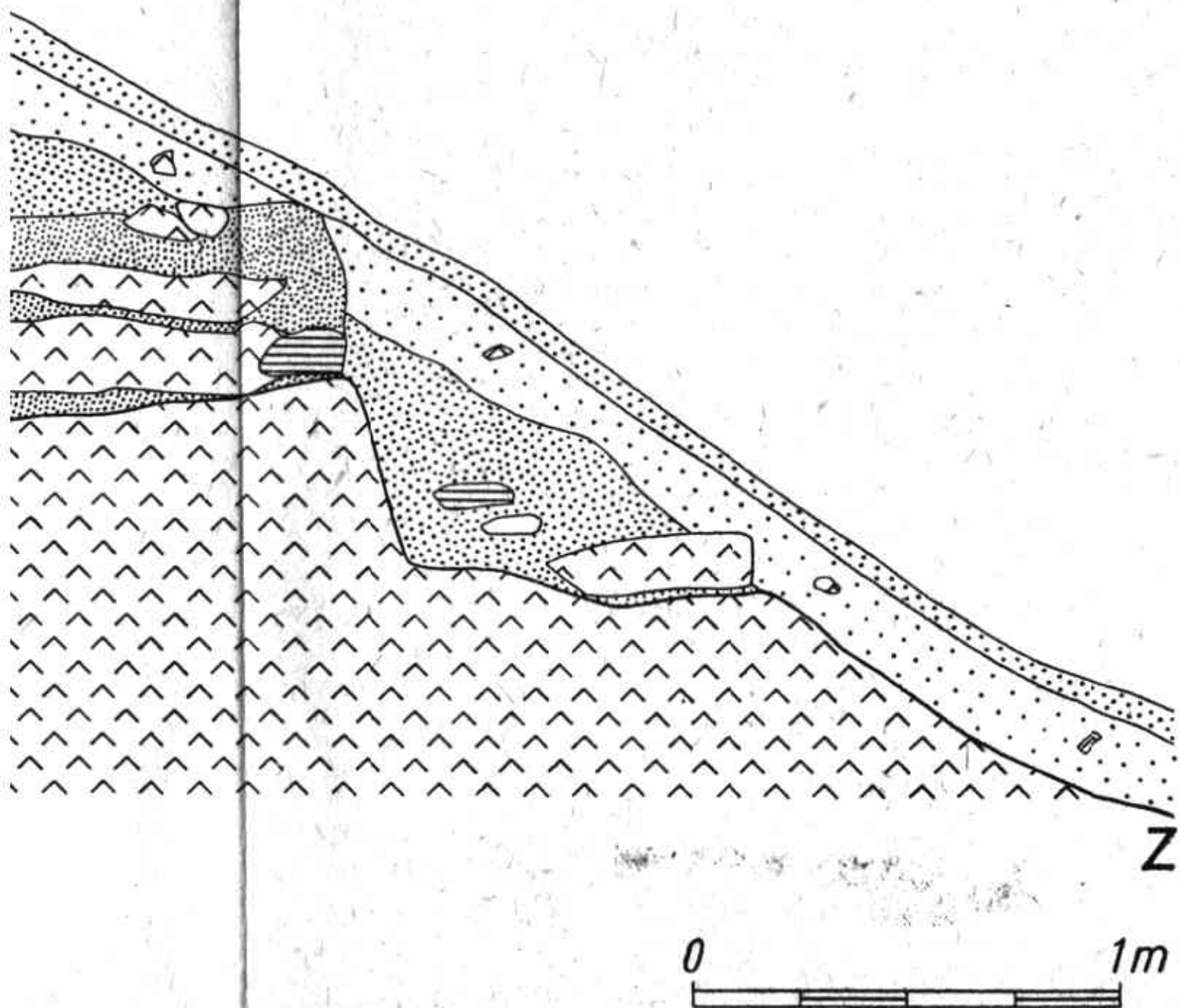

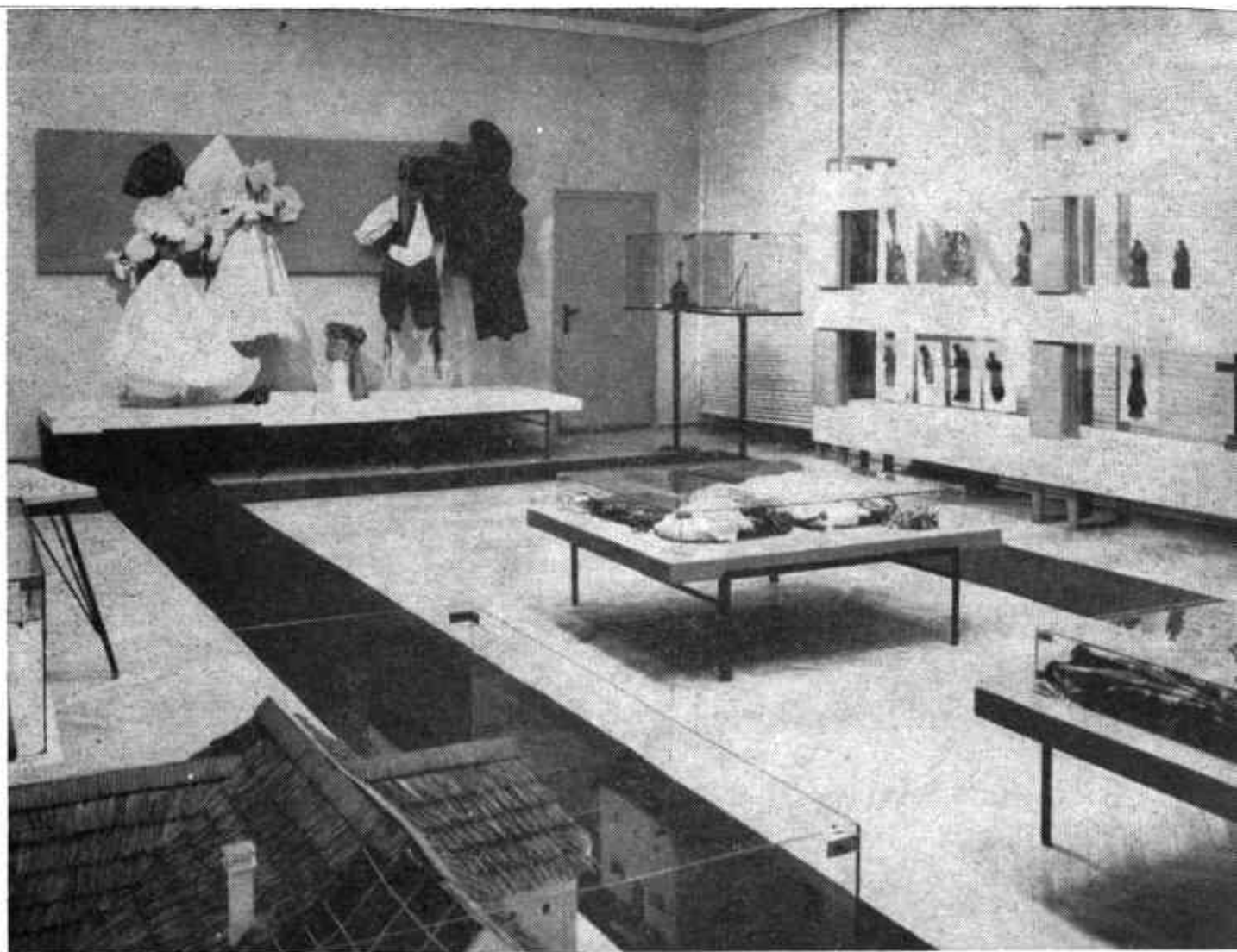

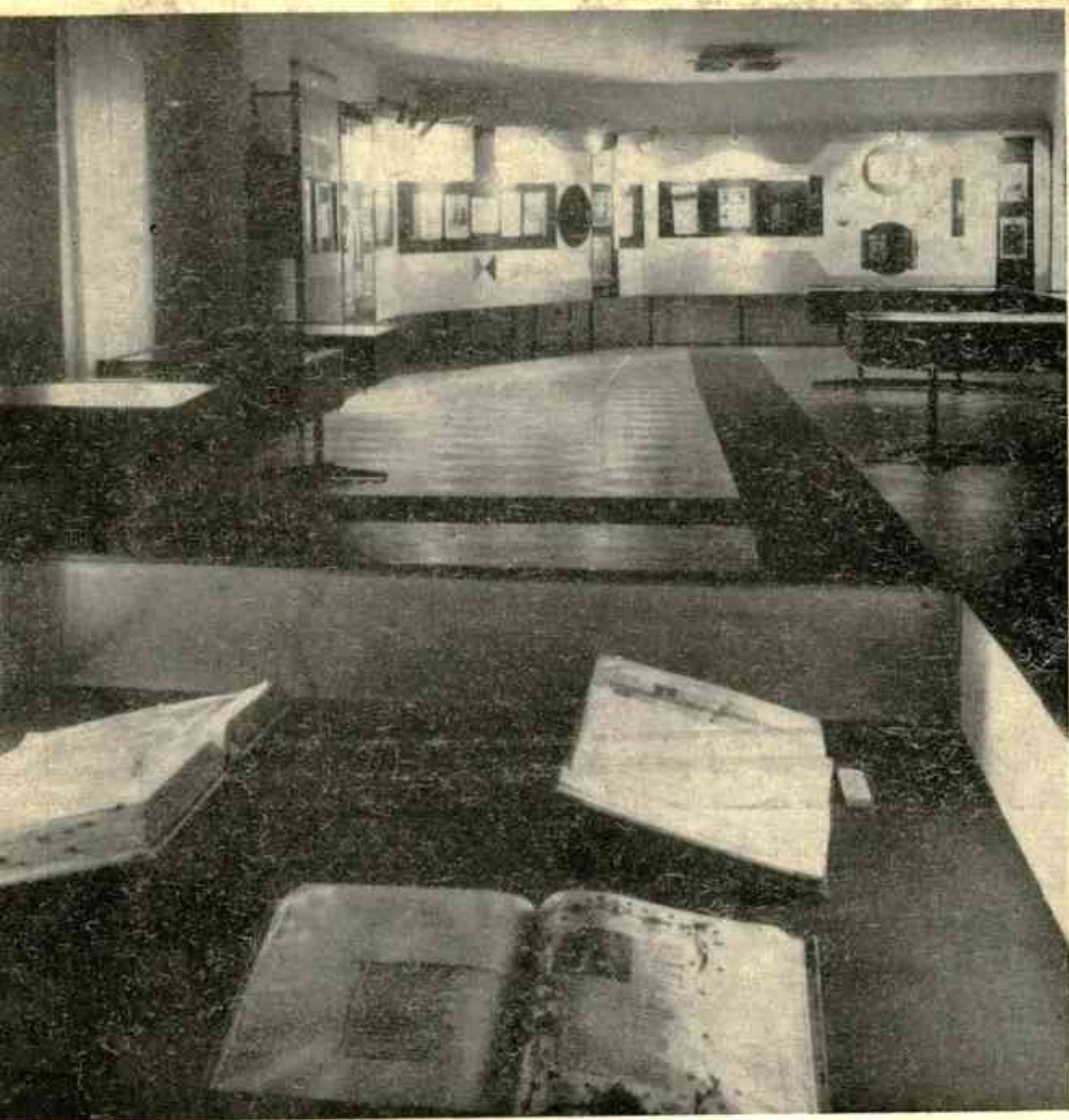
Obr. 2. Profilový řez vnitřním valem na hradisku
 Podborský, J. Štelcl 1966, kreslil J.
 1 — okatá rula, 2 — plagioklasová rula,
 rula ($p > Kž$), 4 — granát-biotit-muskovitit
 na s uhlíky, 7 — porušená hlína s uhlíky
 uhlíků, 9 — písčité polohy, 10 — humus.

ním valem na hradisku Šance u Plavče. Sestavili V. telci 1966, kreslil J. Palášek. Vysvětlivky značek:
 — plagioklasová rula, 3 — sillimanit-granát-biotitická
 granát-biotit-muskovitický svor, 5 — křemen, 6 — hlí-
 porušená hlína s uhlíky, 8 — hlína s nižším obsahem
 polohy, 10 — humus.

O B S A H

J. Štelcl, Petrografické poznámky k archeologickému výzkumu JZ Moravy	1
S. Andrusiów, Kdy byly založeny železářny v Mariánském Údolí	6
K. Daněk, Reichův návrh na obnovení olomoucké university z roku 1884	8
J. Skutil, Božena Mrštíková a Olomouc	11
V. Medek, Ze vzpomínek na olomoucké jarmarky	13
B. Smejkal, Historické fondy Státní věd. knihovny v Olomouci	17
J. Martinek, Kostelecké vinohrady na Kosíři	21